

НЎЪМОН РАҲИМЖОНОВ

АСҚАД МУХТОР
ПОЭТИКАСИ

Рисола

Ғафур Ғу/юм номидаги нашрист-матбаа ижодий уйи
Тошкент - 2003

83.3(5У)
Р33

Рахимжонов, Нўмон.

Асқад Мухтор поэтикаси: Рисола.—Т.: Ғ. Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2003. — 72 б.

Ушбу рисолада Асқад Мухтор шеърятининг поэтикаси яхлит бадиий системасининг таркибий бир бўлаги сифатида тадқиқ этилади. Шоирнинг бадиий тафаккур табиати асосида поэтик образларининг тимсолли маъно кирралари, бадиий тасвир поэтикаси кузатишлар меҳварини ташкил этади. Поэтик идрок ва ифода маданиятининг ўзига хослигини, бетакрорлигини, шоир айта олган янги Сўзнинг моҳиятини кўрсатишга алоҳида эътибор берилади.

Китоб Асқад Мухтор ижоди билан қизиқувчи кенг китобхонлар оmmasига мўлжалланган.

ББК 83.3.(5У)

р4702620204-39 режага қўшилган 2002
М352(04)-2003

© Нўмон Рахимжонов,
Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2003 й.

ISBN 5-635-02141-7

АСҚАД МУХТОР ПОЭТИКАСИДА ТУН ТИМСОЛЛАРИ

ТУН ТОВУШЛАРИ

Бадиий асар матнини тушуниш қанчалик хилма-хил экан, маъно қирраларини тушунтириш ҳам шунналар рангин. Шафқатсиз реалист бўлиш ҳам, кўтаринки хаёллар оғушида эланиш ҳам, қиёсларга, аналитик таҳлика мойиллик билдириш ҳам мумкин. Хусусан, шеърни тушунтиришда тайёр қолиплардан, бир ёқламаликдан қочиш мақсадида, очилган сўқмоқлардан юравермаслик ниятидами, ҳар қалай, ўзгача йўл тутишга интилдим. Табиат, жамият, маънавий ҳаёт реалликлари уйғотган мушоҳада/шр суратини чизиш, тахайюмар асосида жонланган кечинмалар фикрини кўрсатиш бош муддао бўлди. Яъни, шеърлардаги бадиий идрок ва ифода мазмунини мантиқий муҳокамалар асосида эмас, аксинча, штий мушоҳада-муҳокамаларни ҳам тахайюллар асосига қуришга ҳаракат қилдим. Бу усул ҳиссий тафаккурга асосланишига кўра ҳам мақбул туюлди. Яна, қайдам, бу кўпроқ Сиз, азиз ўқувчига аён.

Асқад Мухторнинг фалсафий шеърияти учун хос мураккаб тахайюллар асосига қурилган тафаккур тарзи тириклик ҳикматини, *ёруғлик иноятини*, умр фаслларининг моҳиятини бадиий ўрганишга қаратилган. Шахснинг табиат ва жамият олдидаги масъулияти, ўз умри олдидаги бурчи - ваколати хамиша қийноқсаволларгатуғади шоирни. Лирик қаҳрамон "инсоннингўзи ким", "умрнинг маъноси нимада", "тирикликнингҳикмати недир" сингари саволларни қўндаланг қўяркан, бир чимдим ёруғлик — бу ҳаёт маъносини уқиш, тирикликни кадрлай билиш, инсон ўз-ўзини англаб етиши демакдир, дегандек бўлади.

Мазкур фалсафий-бадиий концепциянингтабиатини кўрсатишда Асқад Мухтор лирикасида кўп ва ҳўб ишланган Тун рамзли образи бизга кўмакка келади. Шоирнинг "Жимлик сурони", "Тун ўй сурар", "Инсон эртаги", "Бизнинг боғда чиксанг оқшом сайрига", "Олма тўкилди" сингари ўнлаб шеърлари туннинг табиатини идрок этишга йўналтирилган:

учун тун кўз билан кўриб, кўнгил ила хис этиладиган ҳам моддий, ҳам маънавий бир хазина. Шу боисдан ҳам у умум-жаҳоний гармониянинг азалий ва абадий ҳаёти, тириклик оҳанглари, ҳаёт садолари бўлиб жилоланади. Зеро, олма икки паллага бўлинганидек, тун ҳам табиат қаётининг ажралмас қисми. Ёруғликнинг иккинчи бўлаги. Инсон умринингдириклигининг, бор-йўқлигининг қам алоҳида беҳаловат бир фасли.

Ям-яшил чигиртканинг тиникашуласи барглардан сидрилиб, юмалаб тушган шудринг томчилари мисоли сирғалиб, тун ҳаётининг азалий оҳангига уланиб кетяпти. Ва шу билан баробар, яна у борликнинг нафас олиб турган жонли бир зарраси. Ҳис этияпсизми, чигиртканинг чириллагантовуши ўз шашти - шиддати билан юриб бориб, учиб борио тунги садолар силсиласига қўшилиб кетяпти. Ва шу асноларда ҳам фурсат ўтяпти, умр кечяпти. Ҳаёт эса ўзининг азалии ва абадий карвон йўлида давом этияпти.

Ҳис этияпсизми, чирилдоқтовуш туннинг ранглари ичига сингиб, йўқолиб кетаётгани йўқ. У чигиртканинг бижилдоқтилидан отилиб чиқди, ўсди, қаддини ростлади. Инонихтиёри билан турфа рангли товушларга келиб қўшиляпти. Ва шу асноларда, пайкаган бўлсангиз, у туннинг қаддини кўтариб қўйяпти. Барглар соясида тентираган товушлар тун оғушида бир қур қаддини ростлаб оляпти. Шу боисдан ҳам тун ўй сурар, ҳаёлга ботар. Боиси, чигиртканинг чирилдоқтовуши ҳеч кимга муте ва ҳеч нарсага тобе эмас. Унинг руҳи эркин. Шу боис товуши ҳам жаранглаб, атроф-теварагидаги мудроқ сукунатни тирилтиряпти. Шу боис ҳатто қоронғу кечаларда ҳам у ям-яшил тусда яшнаяпти.

Агар разм солсак, ана шу оҳанглар оғушида инсоннинг интиҳосиз хиссий-ақлий идроки яширинган. Зехну шуури, кўнгли сукунатнинг рангдор қатимларига боғланган. Тун рангларида таралаётган товушлар инсон туйғуларини ўз қаърига ютиб кетгувчи тубсиз чоҳ эмас. Йўқ, инсон заковатию хиссий идроки қаратилгани боис тун сукунати бетакрор рангларга ва ўзгача маъноли садоларга айланияпти. Бу - оламнинг бир қатраси: хадсиз-худудсиз сукунатнинг рангдор жамоли. Шу тарифа Асқад Мухтор тал қи ни да туннинг ўзи алоҳида руҳий эркин бир олам. Шу маънода у оламнинг бутунлигини, ҳаётнинг азалийлигини, тирикликнинг давомийлигини таъминловчи моҳият касб этияпти:

Бу лаҳзалар бир умрга татир,
Бу лаҳзалар синар ёшлик сабрини.
Биз шуларни кўриб биламиз ахир
Тунги юлдузларнинг кадрини.

Кўринадики, тун А. Мухтор талқинида ҳур фикрли, туйғулари қанотли мустақил хилқат. Табиат тугаллиги боис сўқир кечалари руҳимиз хувиллаб қолмайди ҳар гал. У рухий ҳаётимизнинг кам ажралмас бир бўлаги сифатида намоён бўлаётир. Ўйларимиз, кечинмаларимиз тун манзараларидан нафас оляпти; рангларнинг қатим-қатимларидан баҳра иняпти. Шу жиҳатдан ҳам *туннинг туйғулари* қалбимизга туташ. Борлик - менинг қалбимда, менинг ўзим борлиққа сингиб кетганман, деган ҳикмат шоирнинг тун лирикасига алоҳида файз бағишлайди.

Шоирнинг тун лирикаси учун хос хусусиятлардан яна бири — бу табиат фалсафаси билан табиат психологиясининг вобасталигида, ҳамиша бир-бирини тулдириб, зуҳур топишида намоён бўлади, бир данак мағзининг икки бўлагидек ялакат таассурот қолдиради. Яъни, табиат товушлари уйғотган психологик кечинмалар, ҳис-туйғулар фалсафий мушоҳадаларга ундайди. Ҳолатлар манзарасидан фалсафий фикрлар сизиб чиқади. Шу маънода манзаралар фикрлайди, мушоҳада юритади. Ўйлари эса, уз навбатида, кечинмаларнинг суратига айланади:

Бизнинг боғда тун чўккан маҳал,
Қалбни увиштирар укки ноласи.
Биров дер, у чорлар бадбахт қисматин,
Биров дер, қарғармиш ўғай боласин.
Мусибатдай совук, узок, гоҳ яқин,
Балки гадо фолбин, балки жиннидир.
У ўзи бегона кўздан яширин,
Лекин чақиради ҳамон кимнидир.

Осмондан эланиб тўкилар тунлар. Қоронғулик кўзларини укалайди. У осуда суқунатларга, узок-узокларга кетиш учун бошини изластгани йўқ. Тун - унинг Ватани, укки овози - кўнглининг бир бўлаги. У ҳам тунга уйкаш, кадрдон. Фақат лирик қахрамон учун у ноладек ғамгин, мусибатли эшитилади. Укки гўё ўғай боласини қарғаётгандек туюлади. Ўзи эса

негадир "бегона кўздан яширин". Нечун? Боиси, тунга тугкунми?

Ва лекин зим-зиё тунга муте жоннинг ўзи йўқ эди-ку. Тунда боши эгик, бўйни қисикжонзот кўринмас. Ҳатто дарахтларнинг ҳам боши адл, қадди дол эмас.

Ва лекин, туннинг кўзларидан ёғилар қоп-қора қоронғулик. Нечун? Куппа-кундуз кунни куюшни бўғизлашди-я. Қипқизил қонига беланди уфк. Офтоб - оламнинг каттакон ёруғ боши эди-ку. Қотилликни кўрмайин деб бошини зимистон чойшабларга буркаб олдимиз?! Олчокларнинг чакчайган ёвуз карашларидан кўзларини яширдими?!

"Бўғизланган куюш", "олам - оппоқ гулларнинг хиди", "тун — уккининг ноласи'х "тун — бамисоли сўқир кўз", "дарахтлар — уйғоқ қушлар", ^дарахтлар — олисларга одимлаб кетаётган кўзлар", "ям-яшил чигиртка кўйлар", "ям-яшил майсалар сўйлар", "кўм-кўк ўт-ўланлар гунг тупроқнинг бийрон тиллари", "қалб кўзи — оламга очилган деразалар'х "тириклар — кўзнинг нури", "гуллар билан сирлашган, сухбатлашган капалаклар", "тоғлар — асрлар билан юзлашишга чоғланган бардош" — шоирнинг тимсоллари, истиоралари хаёлимизни хайратга солувчи қутилмаган ғайритабиий образлар силсиласидан иборат.

Улар бадиий жихатдан ўзини оклайди ва лекин, уларни оддий метафоралар сингари ўқий олмайсан. Кўз олдинга келтиролмайсан, тасаввур ҳам қилолмайсан. Асқад Мухтор бадииятининг ўзига хослиги ҳам шундаки, кабарик, мураккаб образларга айланган метафоралари оламни имкун қадар тўлалигича ҳиссий идрок этишга қаратилган, бўйсундирилган.

Шоирнинг шеъриятимизга олиб кирган янгилигининг табиати ҳам шундаки, ўқувчини хайратга солувчи бадиий ғояларни мазмунли манзараларга сингдириб юборади. Маъно гулларига буркаб тақдим этади. Шу боисдан ҳам А. Мухтор шеърияти картинали — хайратомуз маъноларга йўғрилган суратларни эслатади:

Бетиним саннайди, назаримда тунни
Қора бўлақларга бўлиб чиқади.
Нимага ўхшатсанг, нима десанг ҳам
Бир ғамгин афсона бўлиб чиқади.
Оқлолмаган эмиш она сутини,

Оқ суг тилар эмиш, деган гап...
Бу ҳам - эртақ. Шундай сўлим тунда
Эртақ рўпарангдан чикса не ажаб.

Ҳис этяпсизми, лирик қахрамон уkki овози орқали туннинг табиатини тушунишга интиляпти. Шу боисдан бўлса керак, товушнинг рангларини ажратиб олиш учун "тунни кора бўлақларга бўлиб чиқади".

Минг бор разм солмайлик, коронғу кечаларда гувиллаб отилиб тушаётган тоғ шаршарасидан камалакнинг биронта ҳам рангини тополмаймиз. Ва лекин шаршаранинг уввос кўз ёшлари учун камалакнинг ранглари ҳеч. Камалакнинг биронта ранги ҳам, рангларининг маъноси ҳам уни асло қизиқтирмайди. Кўз ёшларида товланган камалак рангларининг қанчалик турфа маъноларда жилоланиши шаршаранинг кўнглига сиғмайди. У иштиёқманд одамларнинг кўзига керак. Ҳавасларини уйғотиш, кўзларини қувнатиш учун жозиб.

Ёхуд, уфк^арга туташ пўртанали, долғали уммонларни айтмайсизми. Минг-минглаб чақирим нарида, тоғ-тошлар орасида, ўнқир-овлоқлар бағрида жилдираб қайнаб турган булоқ кўзлари юмилганини, кўзларига қум тўлганини, тош босганлигини билармикан? Сизилиб келаётган биллур жил-Ға бағридан узилганини сезармикан, ҳис этармикан? Бағрим хувиллаб қоляпти, деб уммон уввос тортармикан?

Бир азиз инсонни тупроққа топширдик, ахир. У бир қарич соя эмас-ку. У табиатнинг митти эса-да, зарраси. Валекин, "Бир ховуч тупроқхисобига бойидим-да, хўш, нима бўлибди", дегандек замин "миқ" этмайди; бепарво ва тунд. Балки, муштдек дардни яшира олармиканман, дея кўнгли халакми? Ким билади тагин. Бу олам шунчалар мўъжизаки, қаердадир нимадир йўқбўлар изсиз. Қаердадир кимгадир нимадир етишмас ҳаргиз.

Бу ҳам лирик қахрамоннинг олам сир-синоатларини англаш жараёнидаги онги, дунёқараши ва психологик кайфияти билан боғлиқҳолда намоён бўладиган ходиса; реаллик кўринишларига нисбатан берилган маъножилвалари. Йўкса, сўшм боғлар, дилбар далалар, пурвикор чўк^илар ким учундир болалигини вояга етказган, камол топдирган беланчак. Бошқа яна кимлар учундир, худди ана шу водий ва қир-адирлар, боғу тоғлар - ўтган кунлари, ўтган умри қўмилган бир кабристон:

Хаёт шу экан-да:-ёғду ва зулмат,
Қншу ёз, ўнгу туш, тирик ва улик...
Шусиз бўлмас экан тугаллик сира,
Хатто қуш наъмаси: гўзал ва хунук.

Не ажабки, не мўъжизаки, инсон боши - Аллохнинг тоши, кўргулиги тугамас экан. Кундуз куни - кўзи очиклигидаги синоатлари — иссиқ ва совуқ, борлик ва йўклик, тириклик ва ўлим, ёғду ва зулмат - барча-барчаси зимистон кечалари ҳам уни тарк этмайди. Хар дамда, хар нафасда унга эш.

Не саодатки, қоронғулик - йўк^тик эмас. Инсон оидин кечалари ёруғ умидларини ой ёғдуларига йўғириб, юлдузлар нурига йўргаклаб олади; тун — ёруғ умидларнинг ҳам дояси.

Қоронғу кечалари уйғонган овозларни хис этиш, кечинмаларнинг маъноларини туйиш тунга ҳам мутлақо бегона эмас. Боиси, бари туннинг ботинида кечяпти. Шу маънода, тун биз билан бирга яшяпти, дейиш унчалик холис бўлмас. Бизнинг ўзимиз тун оғушида эланяпмиз. Унинг кўнглида рўй бераётган тўлқинлару бухронларни, майин шамоллару чумолининг қадам товушларини, кўршапалакларнинг қанотидан кўчган шабаданинг эпкинигача туяди. Тансиқтуйғуларни бизнинг ҳам кўнглимизга сизиб киради. Энди тун кечинмалари биз билан бирга яшай бошлайди. Қалбимизда илдиз отиб, салобатли туйғу дарахтига айлана боради.

Асқад Мухтор туннинг оний лаҳзаларини, кўринишларини, манзараларини ўта фасохат билан кузатади. "Тик" этган ўткинчи товушларию сирли садоларини, турфа охангларини нозик хис қилади. Уларнинг ботинидаги маъноларни кўнглида кечаётган туйғулар билан омихталиқда зоҳир этади. Ва яна мухими, тунги манзаралар, тунги садолар орқали инсон қалбининг қатим-қатимларида яшириниб ётган сир-синоатларнинг рангларини ҳам ошқор этади. Улар асло ўткинчи ва бесамар эмас. Улар — тириклик ҳикмати. Улар умр масъулиятига оид мазмун ила йўғрилгани боис ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди:

Мева тукилади. Боғлар димиққан,
Тунлари "топ" этиб олма тушали.
Тонгги ўйларимдай тиниб-тиникқан
Оғир сукунатнинг бағрин теш ад и.

Бўғик, узун товуш. Унда нимадир
Сўзлайди хикматдан, қисматдан.
Кимнингдир уйқусин бузар, кимгадир
Заминнинг жозиба кучин эслатган...

Ушбу сатрлар ^{к1}Олма тўкилади" шеърідан. Ойдин кечалар биз ўйлаганчалик ёхуд англаганчалик сокин - осуда эмас. Тун оғуши товушларга шунчалар бойки, улар қоронғулик сингари ҳадсиз, бекарон. Олманинг "тўп" этиб ерга тўкили-Ши - бу дарахтлар қулоғидаги исирға эмас; тун кипригига илинган томчилар ҳам эмас. Лирик қахрамон "тўп" этган товушда сеҳрий аломат сезади. Бу бежиз эмас, албатта. У - моҳият, у — хотира. Дарахтнинг гулга киришию ғунча тугишида, довуччалари нақш олма бўлиб етилишида она замин саховатию офтобнинг шарофатини кўради. Не тонгки, ибтидо бўлгач, унинг интихоси ҳам бор. Туғилмоқки содир бўлган экан, ўлим ҳам муқаррар. Шоир Шухрат табири билан айтганда, туғилмоқ — ўлимнинг илк дақиқаси.

Фасллар алмашиниши фақат инсон ҳаёти учунгина хос эмас. Дарахтлар хотирасига ҳам ғужғон фикрлар силсиласини олиб киради. Хусусан, айна баҳор кезлари дарахтлар танасида сирқираб, жилдираб оққан ҳаёт суви ғунчаларнинг қулғуси бўлиб бутуқларда яраклайди. Офтобнинг қувончи бўлиб дарахтларнинг бошида очилади. Она замин табассуми оппок, кўм-кўк, қип-қизил, сап-сарик, нимпушти — турфа ранглар тимсолида гуллайди, капалакларга айланади. Булар — фаслларнинг табиатга кўчган хотиралари. Фасллардан андоза олган дарахтларнинг тафаккур тарзи. Улар ҳам фаслларга ўхшаб ўйлашни, фикрлашни яхши кўради.

Шоир шу тахлит шеърларида ҳам файласуф, ҳам рухшунос сифатида гаудаланади. Хусусан, "Тун ўй сура^{л1}" шеърیدا зимистон тун кечалари чигиртканинг чириллаган товуши залварли сукунатни у^лғотгандек туюлса-да, аслида ҳаёт окими тинмаслигидан, тириклик сўнмаслигидан далолат беради. Шахс "мени" - қўнгил саси ва нафаси жаҳоний гармонияда, оламгир товушлар салтанатида сингиб, йўқолиб кетаётгани йўқ. Зеро, инсон ўйлари, туйғулари билан ана шу муаззам ҳаётга сингиб боряпти. Увоқдек уруғдан кўқарган, булутларга Туи урган чинорлар монанд ўзлигининг қаддини ростлаяпти. Фикр-мушоҳадалари, кечинмалари тириклик да-

рахтига айланиб, ҳаёт тизимида ўрни ва изи борлигини эслатиб тургандек бўлади.

Нақш олманинг "тўп"³ этиб тўкилиши, зимистон коронғуликни ёритиб турган турфа жонзотларнинг шивир-шивири, тунги товушларнинг барчаси яна бир жихати билан ҳам азиз. Улар тирикчилик ташвиитари ва хархашаларини эмас, аксинча, умр масъулиятини эслатаётир. Бир суз билан айтганда, тун бағрида кечаётган ҳаёт инсон руҳиятига ҳамда маънавий тириклиги муаммоларига уланади.

Тунлари "туп" этиб олма тушади. Шамолларнингуввос тортиб нола чекишлари, бўронларнинг гуррос-гуррос дарғазаб силкиниши, момақалдиروقнинг шилдатли чакмоқчақиши, дарахт шохларининг қарсиллаб синиши, чинорларнинг гурсиллаб йиқилиши, майсаларнингчирт-чиртузилиши, гул баргларидан сидирилиб тушаётган ёмғир томчиларининг хўрсиниклари, бойўғлининг бўғиқ "қув-қув"лари, қўзичокларнинг безовта маърашлари, боғ этагидаги шаршара сувининг бир маромда шириллаб парчаланиши — барчаси моҳиятан тириклигимизга туташ. Шу боисдан ҳам тунги товушлар мазмуни бизни бефарқ қолдирмайди:

Мен сезаман унда сеҳрий аломат,
Шошқин, эҳтиёткор товуш... Ссн мудраб
Кутасан... Одамнинг ҳаёти узра
Нимадир туради шундай омонат,
Қачондир сарфланган қуч уни аввал
Аста кимирлатар... Узар бандидан,
"Топ-топ" деган сари йўқотгандай ҳар гал.
Она айрилади бир фарзандидан.

Мазкур ҳолатлар, манзаралар мазмунини англашимиз асносида уларнинг кечаётган дамлари вақт нуқтаи назаридан биз учун аҳамиятини йўқотади. Ўрни, дақиқалар ҳаётнинг боқий сулоласига сингиб кетади. Улар бир зумлик ўткинчи дақиқалар эмас экан. Манзараларга инсоний кечинмалар ато этиш орқали одамлар аслида табиатнинг бир бўлаги эканлигини тасдиғутаётир. Тун табиати эса, ўз навбатида, ёруғлиكنинг иккинчи бўлаги. Ҳаётнинг табиий ва узвий давом.

Агар эътибор берсак, шахс "мени"¹ табиат ҳаётига ўз ирода кучлари, хошиш-истаклари билан сингиб борапти. Ва шу тариқа товушлар ҳаётини бойитяпти. Табиат манзараларининг

мазмунли ранглари умрзоклигини таъминлаётир. Сўзлар, маънолар, оҳанглар ботинида яшаяпти. Сўзлар тасвири ҳамда таъсирининг умрини узайтиряпти.

Шоир бадий нигоҳининг салоҳияти шундаки, у "топ" этиб тушган товушнинг суратини кўз ўнгимизда жонлантиряпти. Товушнинг ерга йиқилиши сабабини кўриб, хис этишимиз эса кўнгилда турфа тахайюллар уйғотади.

Ҳис этияпсизми, ёлғиз олма бутуқдан узилиб, "топ" этиб ерга қулагани йўқ. Олманинг кўзларидан ёш тиркираб чиқяпти. Дарахтнинг дили вайрон. Дув-дув тўкилаётган барглари ҳам аччиқ аламли кўз ёшлари. Ана шу айрилиқтасвирини, умрнинг охиратга сирғалиб кетаётган сонияларини чизаётган шоир сўзлари ҳам нола чекаётир. Сўзлар ҳам тасвирга, ҳам мусиқага айланаётир.

Эътибор беряпсизми, узун тунлари олманинг "топ" этиб туриши дастлаб узук-юлуқ ва бўғиқ товуш сифатида таасурот қолдиради. Ва хиёл ўтмай манзара - фикрга, товуш — кечинмага, туйғулар эса мусиқага кўчиш баробарида инсон қисматини эслатувчи якун — ҳикматли маъно касб этади. Ана шу табиат лавҳалари билан тириклик лаҳзаларига ишора қилувчи уйғун дақиқалар сокин маъноли дамлар сифатида катарсис ҳолатини эслатади. Шу жиҳатдан А. Мухтор психологизми кичик бир фактдан ёки деталдан бошланади. Умумлашма фикрларга тўйинганлиги ҳамда бойиганлигига қура фалсафий мазмундорлик касб этаётир:

Узук, бўғиқ товуш... Унда нимадир бор
Қадимий дунёдан, қисматдан.
Етилиш, паймоёна, муддатдан...
Олма тўкилади. Уйлар бекарор.
Хай, тўкилиш учун ҳар зот пишади,
Олмадек сеҳрий чарх айланар.
Фасллар давраси я на ту гал а нар...
Тонглари "топ" этиб олма тушали.

А. Мухтор л ирикасида психологизм ҳамиша аниқбирон-бир омилдан таъсирланиш асосида юзага келади. Хусусан, товушларнинг сеҳрли салоҳиятидан яна бири, улар олис кечшири кўрган тушларини сувга эмас, тупроққа айтади. Таъбирини она заминдан сўраётгандек бўлади. Дилидаги дардларини, ушалмаган орзу-армонларини Ер билан бирга бўли-

шади. Қалбидан оккан туйғу-ўйларини Ернинг қулоғига қуяди. Яъни, "топ" этган товуш ҳам нақш олманинг, ҳам дарахтнинг сўзлари билан англата олмаган фикрларини оханглар воситасида инкишоф этаётир.

Юқоридаги парчада акс этган бадий тасвирнинг ўзига хос мусиқийлиги шундаки, мушоҳадалардан туғилаётган кечинмаларни, фикрлар психологиясини холис кўрсатаётир. Поэтик тасвир маданиятидаги мазкур янги йўналиш Асқад Мухтор поэтикасининг қатъий ички структурасига айланади. Айтиш мумкинки, Асқад Мухторнинг бадий тажрибалари асосида шаклланиб, мустақил тамойил касб этди. Мазкур кечинмалар суратини ўй-мушоҳадалар психологияси билан омихталиқда яратиш А. Мухтор изланишларида ўзининг гўзал ифодасини топди. Янги поэтик идрок ва ифода маданияти сифатида кўз очди.

Эътибор беряписизми, энди "тонглари ҳам "топ" этиб олма тушади", "олмадек сеҳрий чарх айланар". Тун лирикасининг ҳиссий мундарижаси маҳзун эмас. У яшаш нашидаси мисоли она-Ернинг жозиба кучини, тароватини намоёйиш этаётир. Руҳан тетиклик кечинмаларга кўтаринкилик, қанот бағишлаётир. Боиси, у сукунат мусиқасига ўзининг бўғиқ ва узук товушини қўшаётир. Демак, сукунатнинг умрини узайтираётир. Гўзалликни боқийлаштираётир. Бу очунда ўз овози ва товушининг излари борлигини тасдиқдаётир.

Дарахтларнинг куртак тугиб, барг ёзиши, шиғил мевалари ларзон солланиши, паймонаси тўлиб, кадрдон бандини тарк этиши — узилиб ерга тушиши — барча-барчаси қўхна ҳаётнинг азалий ҳикмати ва қонуниятинг эсга солаётир. Умр — ўткинчи, ҳаёт — боқий. Бўртган куртаклар қийғос гуллайди, барг ёзади, мева тугади. Уз таровати ва шарофати билан бу қўхна очуннинг кўркига кўрк қўшаётир. Ва шу тариқа гўзалликнинг умри боқий, ёлғиз гўзалликкина ўлимни тан олмайди, дегандек бўлади.

ТУНЛАРИ ҲАМ ГУЛЛАР ЁРУҒЛИК

ТУН РАНГЛАРИ

"Тунлари мен топмаган ранг йўқ", — дейди Асқад Мухтор "Нега шеър ёзасиз" шеърида. "Хафа бўлганимда ёлғиз юраман" шеърида эса ёзади:

Шабнам япроқларнинг ювибди гардин,
Хаёлга чулғабди гулзорни насим.
Жонлар оромини бузмасин дардим,
Тунни уйғотмасин...

Ёки "Туман" шеърида шундай сатрлар кўнглидан тўкилади:

Эриб тўкилишдан чўчигансимон,
Аста сузар туннинг оқ куши.
Аста сузар асал хидли туман,
Она-Ернинг хайрли туши...

"Жимлик" шеърида юлдузларнинг кўм-кўк табассумидан кумуш тун эшилиб ёйилади:

Сезгандайман: кумуш юлдузларнинг
Зангори нурида титрайди фалак.
Шипирлаб учди заранг япроқлари,
Гулларни тебратар тунги капалак.

Поэтик нигоҳ шунчалар фасохатли, шунчалар тийранки, у тун огушига чўмган, қоронғулик қатига ботган ёруғ рангларни кура биледи; хамирдан қил суғургандек ажратиб олади. Ойдин шуъалартабассумида, майин шабадалар эпкинида, юлдузларнинг бедор нигоҳларида, дарахтларнинг хаёлга чўмган мудроқ туйғуларида, буруксаган қоп-қора тупунлар кўйнида чакнаган учкунларда, ариқчалардаги сувнинг шилдираган товушларида, беҳи шохларида пинакка кетган зағизғонларнингуйқусида, хийла мизғиган қалдирғочларнинг>ф-как тушларида, гулларнинг ифори атрида, майсалару киёк ўт-ўланларнинг ям-яшил кўйлагида - барру-бахрларда ранглар куюни.

Шунақаси ҳам бўлиши мумкинми? Не тонг, шоир тун кўнглига йўл топибди-да. Тун ёлғиз Асқад Мухтор учун атторлик сандиғини бирма-бир очиб курсатаётир. Чаман-чаман ранглар ёлқини ҳатто туннинг кўзларини камаштириб юборибди-я. Ана, шоир ўзи севган, кўнглига сингиган, кузларини қувнатган, икига ўтиришган, тахи бузилмаган рангларни шеър дастурхонига суҳбатга чорлаётир. Шоир қўлидан бир пиёла новвот чой ичган анвойи ранглар, осмонлардан думалаб-думалаб тушиб келган юлдузлар Асқад Мухторнинг шеърларига кўчиб ўтишди. Бир умрга шоирнинг шеърий хонадони аъзолари бўлиб қолишди.

Тун сандиғидан шоир ажратиб олган суюкли рангларида бири — нур. Нурга чайилган шеър — ҳайратли мўъжиза. У тахайюллар, тасаввурлар осмонидан ушатиб-ушатиб олинган ширмон патирлари. Ловулаган нурнинг ана шунақа бекиёс қудрати, салоҳияти бор. У нафақат шоирнинг санокли сатрларини, туннинг зимистон уйини ҳам чароғон этиб юборди.

Шоир келиб-келиб нега энди НУРни танлади? Нур билан шоирнинг қанақа яқинлиги бўлиши мумкин? Нур ~ Эрнинг ҳам, шеърнинг ҳам арзанда фарзандлари экан, офтобнинг ишонган дастёрлари экан, унга қандай юмушлар буюрмоқчи?

Ҳа, дарвоқе, ҳей, Нур, қушларнинг тушини кўриш учун, суратларини чизиш учун ҳайбатли тунни хуркитиб, гуррос-гуррос оловлар ёқиш шартми? Тошдек чўнг киприklarни кўтариб, кўзларни уйқудан уйқотиш учун ёнбошлаган кўнғир тоғларни ўрnidан кўзғатиш, ўрқач-ўрқач, оппоқ-оппоқбулутларга айлантириб қўйиш шартмиди? Муздек шабадага юзларингни чайиб олсанг бўлмайдими? Ойнинг ойдин шуъласи қани? Куёшдек қизиб кетибсан-ку. Дарди дунёси қоронғу туннинг кўнглини ёритиш Нур — ёлғиз сенинг пешонанга битилган ҳақтақдирми?

Асқад Мухтор "Нур оқади..." шеърида ёзади:

Нур оқади, кун-лун нур оқади,
Нур оқади куёшдан Ерга.
Юлдузлардан тинмай нур оқади.
Кун-тун чўмилади куррамиз пурга.
Нур ҳам - материя, дейди олимлар,
Ер шари кун сайин оғирлашарми?

Нимага бўлмаса зулмат ваҳимаси
Гирдобига олар гоҳо бу Шарни?

Бу - ўзгача нур. У айни сахар палласи чаракугаган Офтоб нурларига ўхшамайди. Унда қоқ пешин махали жизиллаган харорат ҳам йўқ. Кунботар асноларидаги илмиликлик ҳам унга ёт. Тунги нурлар - оппоқ, ойдин. Улар шоирнинг тансиқ, суюкли ва дилбар туйгулари.

Див-дарахтлар кўкдан ёғилаётган нурга ҳовучларини тунтиб, тўлдириб-тўлдириб симираётир. Булутлар қозонида қайнаб, пишиб етилган ёмғир томчилари - сувнинг уруғи ҳам нурга опичиб, Ерга ошиқаётир. Ёниб, қоп-қора косовга айланган одамлар ҳам нурга талпинаётир. Тарашадек қўлларини чўзиб, қафтларига йиғиб олмоққа интилаётир. Ҳаво ёнмаяпти, одамларнинг нафасидан тутун ўрлаб, еру осмонларни куйдирмаяпти. Бу - осуда умидбахш нурлар. Зеро, тун - бағри тош-қу. У ожиз кўзларнинг йиғлаган нигоҳларини, гунг ва соқовларнинг ҳайкирикдарини эшитмаслик учун чап қулоғини кесиб ташлаган. Ўша товушлар шағиллаган қум мисоли кўзларини тўлдирмасин, тешиб қўймасин деб олов нигоҳларини юлдузларга бериб юборган. Шу боисдан туннинг ўзи уккининг овозига эланиб, юзим шунчалар қоронғуми, деб узоқ кечалари йиғлаб чиқаркан. Шу боисдан "миллиард йиллар неча миллиард юлдуз Ер деб нур хирмонин уяди ҳамон".

Тун - ёруғ умидлар беланчаги. Ойдин нурлар энагаси. Шу боисдан ҳам жонлию жонсиз мавжудот, табиату наботот, барру-бахрлар ойдин тунлар найкамалагида жилоланади. Тун бир гал ойдин хаёллар суради, бошқа бир гал қуюқфикрлари оппоқсутга чайилгандек кўринади. Буткул борлик- хатто олма дарахтларининг киприклари ҳам ойдин шуълаларга эврилган. Майсалар — кўм-кўк, чигирткаям-яшил. Кўринадики, чор атрофга қоронғулик чўмгани билан мавжудот пинакка кетди, деган гап эмас экан.

Табиатнинг кўнгли уйғок, ойдин шуълаларнинг нигоҳи тийран. Барру-бахрлар ойдин кўзлари билан одамзоту жонзотларни кипригида аллалаётгандек. Тун - аслида бир зумгина кўзлари илинган бсдор нигоҳлар. Шундай эса-да, лирик қахрамон боғидаги баргизуб деб аталган шифобахш ўтнинг тунлари бедор юлдузлар нур билан суғорар эмиш ("Бизнинг боғда шифобахш ўт бор" шеъри). Шу боисдан Шоир-

нинг лирик қаҳрамони "О, юлдузлар, тунги танишларим,
Нур билан суғоринг шу қўшиғимни", дея ўтинади:

Эҳтимол шунда у бирон кимсанинг
Юрак ярасига малҳам бўларди.
Гулдек очиларди замин инсоннинг
Атиги бир зумга ариса дарди.

Нур - яна шифобахш малҳам. Одамларнинг дардини ари-
тади. Заминни эса гулдек яшнатиб, яйратади. Лирик қаҳра-
мон ҳам фикран, ҳам руҳан ҳамиша тийрак. У кечалари зи-
мистон-ку, дея қулала тушиб ётишни ёмон кўради. "Барча
мавжудотлар қалбига туташ булгани" боис оддий гиёхлар-
нинг ҳам олдида тўхтайти. Саломлашади, хол-ахвол сўраша-
ди. Гул япроқларига илашган ғуборни сидириб олиб ташлай-
ди. Ариқлар шилдирашига, барглар шивирига қулоқсолади.
Борлиқ— уйғок. Боғдаги — бу очундаги барча мавжудотнинг
бирлари ўзаро сирлашади, бирлари фикр-ўй суради, яна бир-
лари эзгин-эзгин қўшиқ айтади. Лирик қаҳрамон бепарво
ўтиб кетолмайди. Капалаклар билан суҳбатлашади.

Шоирлар қўп ҳам рост сўзламас экан. Бу тун - ёлғиз
хонишчилар учун, шоирлар учун, ошиқ-маъшуклар учун
яратилган, дейишгани ёлғон. Тун — шарпаларнинг ҳам, қўлан-
каларнинг ҳам, руҳларнинг ҳам она юрти; уз уйи - улан
тўшаги экан. Бу тунда севги-муҳаббатлар, эхтирослар, энти-
кишлар, хотиралар ҳам яшайди. Туннинг ҳам ўз йиғилари,
хонишлари, маъюс ва маъсум табассумлари бўларкан. Тун-
нинг ҳам тириклару ўликларни сергак кузатиб турган катта-
кон кўзлари бор. Осмонлар кипригидан эшилиб-эшилиб ту-
шаётган шуълаларни тонг остонасига йуллаётган сукунатнинг
ҳам кўзлари бедор. Шу боисдан тун товушлари ҳам, тун рангла-
ри ҳам шоирнинг тунги танишлари, сирдош ошналари.

Тун — шоир учун юз хилми, минг хилми, турфа чолғу
асбоблари уюшмасидан иборат каттакон жамоа. Шоир муси-
кий садоларни ўта нозик хис этади; фасоҳат ила оҳанглар-
нинг рангларини кўрсатишга, маъноларини бизгатишти-
ришга интилади. Туннинг минг бир хил наволари шуурига
окиб келади. Тўлқин уриб қўнглига кириб боради. Жарангла-
ган овози кўзларида суратланиб қолади.

Асқад Мухторнинг "Инсон", "Тун", "Энага", "Туш",
"Юлдузим", "Мендан нима қолар", "Қалбим нозиклашди",

"Безовталиқ", "ТуғилицГ", "Жимлик", "Йўл" сингариўнлаб шеърларида тун ранглари билан сирлашади, дардлашади. Зеро, улар шоирнинг юрагига яқин кишилари. Тун қай тарика кўшиқлар айтаётганини, йиғлаётганини, сим-сим нолалар чекаётганини эшита билади. Шеърлари - шоирнинг тинглай билган, сатрларга силқиб тўкилган ўша бетакрор тунги са-долар. "Тун" шеърида ёзади:

Ойни тишлаб чиқиб келар тун,
Хар юлдуз қалққанда кўкси тешилар.
Яхши тушлар кўринг, яқин-йирокдаги
Юрагимга яқин кишилар,
Қайдадир ок, юмшок, мехмондўст киш,
Парку ёстик^ар-ла безайди тўрин,
Қайдадир ям-яшил боғлар... Ҳаммангиз
Яхши тушлар кўринг.

Тун — шоир талқинида севги-мухаббатлар жўш урган, хис-туйғулар сўзлаган, диллар — сергак, кўзлар - киприклар канотида кўкка учган рухоний Ватан. Тун - ранглар кичқирган, товушлар - шаршарадек шағиллаган, хўр-хўр чой ичган, очикқанда тамшаниб нон тишлаган - бир сўз билан айтганда, тириклик юмушлари билан куйиб-пишиб яшаётган жонсарақ хилкат. Шоир товушларнинг ранглари ни илғашига кўра тун ҳаёти қай тарика кечаётганлигини пайкаш мумкин.

Хусусан, Тун — шоирнинг ҳаёт гўзаллиги ва эзгулик ҳақидаги идеалларини инкишоф этувчи ёруғликнинг иккинчи бўлаги. Шу боисдан ҳам шоирнинг поэтик идроки ва нигоҳи зимистон тун қаъридан ёруғ, умидбахш, хайрли рангларни топади, кўради ва бизга уларнинг мазмунини сўзлаб беради. Тун - шоир талқинида эзиб, букиб, янчиб ташловчи қоронғу бир куч эмас. Рухиятини синдириб, маънавиятини майиб-мажруҳ этувчи ёвузлик тимсоли ҳам эмас. Тун - шоирнинг кўнглига ўтиришган, икки суйган, кадрдон бир дардкаши.

Асқад Мухтор тун ранглари билан товушларини юрак тўридан жой олган азизларим, меҳрибонларим, дейишлиги ҳам бежиз эмас. Боиси, тун - окликнинг энагаси, Ёруғ оппоқ ранг тун оғушида етилиб, кўз очиб келаётир. Оппоқ ранглар, ёруғлик эса бокиралик тимсоли, гўзаллик ва эзгу-

лик рамзи. Дунёнинг покдомонлигини таъминлаб келаётган нур манбаи:

Оқ йўл сизга, тунги йўловчилар,
Янги манзилларда кугсин офтоб.
Яхши тушлар кўргин, хорғин дунё,
Эзгу орзуларда оромингни топ.
Хайрли тун, уйғоқ и неон рухи,
Мухаббат софласин сени оташдай,
Учавер, жонажон яшил планетамиз,
Чексиз зулматларда адашмай.

Кўринадики, тун — ҳаётнинг хайрли бир бўлаги. Офтоб патиридан ушатиб олинган куннинг иккинчи бурдаси. Оп-поктонгларнинг бешиги. Ёруғ нурни йўргаклаб, камол топтираётган ойдин беланчаги. Демакки, ҳаётнинг узвийлигини, давомийлигини таъминлаб келаётган боқий гўзалликнинг ҳам манбаи.

Уруғсиз ҳеч нарса илдиз отмайди. Шоир руҳиятшунослигининг яна бир муҳим белгиси — бу тун манзарасининг кўпроқ кўримли, яъни ялтироқ, жилодор белгиларини эмас, аксинча, сезимли, яъни руҳиятга таъсир курсатадиган психологик омилларига, деталларига диққат-эътиборини қаратади.

Хусусан, тун ойни эҳтиёт қилиб, тишларида тишлаб, кўк тоқига олиб чиқади. Юлдузлар қалққанда кўкси ловуллайди. Ҳаммаёққа совуқ қахрини сочиб зирштлатувчи Қиш ҳам оккўнгил, юмшоқфёъл, меҳмондўст. Атроф-теваракни копланган қахратон қор эса парку ёстиклардек туюлади. Ҳатто узок қоронғу кечалари ваҳимали гувиллаган, қарч новдалари бир-бирига урилиб шовуллаган қунғир тусли боғлар ширин тушлар оғушида чайқалаётган ям-яшил боғлар бўлиб кўринади. Меҳр-мухаббат туйғулари оташдай соф, қайноқ. Бойўғлининг, уккининголис-олислардан, зимистон қабристон қаъридан эшитилаётган, уввос-уввос йиғидек аламли овозлари ҳам, кўршапалакларнинг кўрқинчли чирилдоқсадолари ҳам, йўғон ялтироқ шиллиққуртларнинг ҳар гал судралганда бўғим-бўғимларидан "шилп-шилп" этибтаралган товушлар ҳам одамлар идрокида ноҳуш эса-да, аслида тун учун азиз ва муқаррам.

Кўпчиган туман — туннинг оппоқ қушлари. Асал хиди анқиган булутлар - она замин тушлари.

Кўринадики, инсон руҳиятининг муайян ҳолатини ёри-тиш учун хизмат қилаётган ҳар бир деталь психологик кечинмалар мазмуни билан тўйинганлиги боис нафас олаётган, кўзлари бодрок-бодрокжонли вужудни эслатади. Яъни, габиат манзаралари, тун деталлари шоир шеърларида рамзларга айланган маънолари билан, ўй-мушоҳадалари билан, тийран кечинмалари билан яшайди.

Шу маънода "Қалб" шеъри ибратли. Шеърда инсон умрининг олов болалигию ловуллаган йигитлиги, жўшқин фаолиятда кечган дамлари ҳақида лом-мим деб оғиз очилмайди. Бирор сатрда бирон-бир сўз умрнинг баҳорию ёзлари ҳақида сўйламайди. Шеър офтобда куйиб-пишган куннинг адоғию узун туннинг бошланиши хусусида. Туннинг остонаси - окшомнинг оний ҳолати тасвирига бағишланган. Гарчанд шеърдаги бирон-бир лутма умрлар кузи ҳақида сўзламайди. Ва лекин окшом манзараси, шомдаги ҳолат ва кайфият психологияси шууримизда инсон умрининг кузини эслатади. Ҳориб толган кексалик онларини ёдга солади:

Я на бир кун кизгин ишлар билан,
Ўтли хислар билан ёниб тугади.
Қалб эса... қалб кулранг окшомнинг
Доно сукунатин туяди.

"Қалб" шеърида окшом ҳолатини чизиш орқали умрлар кузида кечадиган кайфият манзарасини яратиш - шеърдан кўзланган бош муддао. Ҳар бир деталь (хисларнинг ёниб тугаши, кулранг окшом, доно сукунат ва ҳ. з.) биринчи планга чиқяпти: ҳорғин ва толиққан куннинг окшом палласидаги ҳолати руҳиятини, бир сўз билан айтганда, окшом психологиясини акс эттиришга қаратилляпти. Маҳзун кечинмалар, маъюс ўйлар хиссий-эмоционал бўёк^арга бурканган шафақ ёғдуларида янада тиниьбутик касб этади. Янада ифодали маъноларга айланади:

Унда бебош ёлқинлар сўнган,
Чирсилламас ҳўл саксовуллар.
Сўнги азиз чўлар ўчмоқда, аммо
Олов тафти ҳамон ловуллар.

Гулхан - метафора. Гарчанд, тасвир гулхан тафтининг сўниши хақида эса-да, аслида қалбдаги эхтиросларнинг, ёшлик шижоатининг қайтмас аснолари хусусида кечаётир. Рухий ҳаёт сезимлари гулхан чўларининг хира тортган кўзларига кўчириляпти. Рамзли деталлар (бебош ёлқинлар сўниши, чирсиллаётган ҳўл саксовуллар, ўчган чўглар) ташки дунё реаллигини инсон ҳаётига, рухий олам сезгиларига кўчириляпти. Зоҳирий ҳаёт лирик қаҳрамоннинг кайфияти ҳисобига янги ранглар касб этиляпти; хира тортиб бораётган шуълаларга жон кириляпти, инсоний ҳислат — фазилатларга эга бўляпти.

Асқад Мухтор шеъриятидаги антропоморфизм — одамларга хос хусусиятларнинг табиатдаги жонсиз нарсаларда ва ҳодисаларда ҳам бўлишига ишонишдан иборат тасаввурлар рамзлар тилига айланыляпти. Лекин унинг табиати буткул ўзгача. Қиёслардан, ташбеҳлардан ўсиб чиқаётган рамзий образлар эмас. Шухрат "Шоир бўлиб туғилдим" шеърида "Баъзан йўлим босиб келса тун, кўпроқйўлим равшан этди нур", дер экан, тун метафораси орқали нокис ва бадбин одамлар, нур деганда эса, феъли ва пешонаси ёруғ олижаноб одамлар фаолияти англашилаётир. Шухрат "Мен келдим ва кетдим" шеърида ёзади:

Баъзида аламдан тутун тутатиб,
Қўмакчи кидирдим темирдан, тошдан.

Тутаган тутун - лирик қаҳрамон бошига тушган оғир кунлар, мушкул синоатлар дарди — ташвиши. Темирдан, тошдан мадад кутиши эса, кўнгли кесак, бировнинг фожиасини кўриб, ўзини кўрмаганга олиб кетадиган, кўзидан бир томчи ёш силкимайдиган ҳиссиз одамлар.

Кўринадики, Шухрат поэтикасида Тун ва Нур рамзлари орқали шу тахлит белгиларга эга бўлган одамларнинг феъли — фаолияти тасаввур қилиныляпти. Асқад Мухтор метафоралари эса буткул ўзгача характерга эга. Хусусан, лирик қаҳрамоннинг туйғулари табиат деталларида, рамзлар ҳаётида бирга яшайди.

Асқад Мухтор тасвирида дарахтлар довқур чайкалар экан, ҳуноби ошиб, тўлиқиб, бошини олиб, қайларгадир кетиб қолгиси келади. Қўланкалар қош уйиб олган, тунд; ковоғидан қор ёғилгудек совук. Тубсиз қоронғулик қаърида милт

этган юлдузлар шуъласи — осмон табассумидектуюлади. Бирин-сирин пайдо бўлаётган бодрокдек сочилган юлдузлар ҳам нимагадир хомуш, ўйчан ва дилгир. Гулларнинг ҳам боши эгик, сўлгин ва хафакон. Булар табиат объектларининг субъектини аник^овчи образли тушунчалар. Лекин улар турғун, қотиб қолган ҳолатда эмас.

Атиргуллар, бошқа бир ўринда, ошиқларнинг соғинч тўла нигоҳдари билан боқади. Бинафшалар табассумидан анвойи тароват ёғилади. Оғир тушлар оғушида мудраган мажнунтоллар сувларга ҳам сир-асрорини айтгиси йўқ. Шоирнинг бошқа бир шеърида мажнунтоллар тушқун хаёлларга чўмганча "уф-Ф" тортиб қўйгандек бўлади. Яъни, табиат кўринишлари инсоний кечинмалар воситасида фикрляпти. Одамларга хос ҳис-туйғуларини ифодалаяпти. Лирик қахрамоннинг кайфияти ва кечинмалари билан йўғрилган сезим кўримли ранглар қати-мига сингиб кетяпти. Ва шу тариқа объектив борликни хиссий идроки ила қамраб оляпти.

Асқад Мухтор бадий тафаккурида шаклланган мазкур ижодий йўсин (манера) буткул борликни, баҳру борни лирик "мен"нинг туйғулари билан кийинтириб чиқади. Унинг севгилиси ҳажрида тўкилган кўз ёшларидан гуллар униб кўкаради. Чуқур-чуқур хўрсинишлари булбулларнинг хонишига уланиб кетади. Димикқан ҳаво лирик қахрамоннинг бўғриққан, толиққан ўйлари.

Асқад Мухторнинг пейзаж лирикасида булутлару шамоллар, қўланкаю шарпалар, кундузлару кечалар, ёмғир томчиларию юлдузлар, тоғ-тошлару дарёлар — барча-барчаси одамларга хос фазилату иллатлар, хусусияту аломатлар касб этади. Мазкур лирик кечинмалар табиатнинг бир бўлаги сифатида жон ато этилган воқеа-ҳодисаларнинг моҳиятига айланади, вужуд-вужудини ташкил этади. Бир сўз билан айтганда, одамларга ўхшаб нафас олади, эшитади, хис қилади, сўзлайди.

Ашёлару буюмларни, тушунчаю тасаввурларни жонлан-тирган хиссий идрок туфайли лирик қахрамоннинг атроф-тевараги рухий кўтаринкиликда қанот боғлаб учади:

Мен хаёлан сокин шом қўйнида
Сенинг қўлларингни топаман.
Ва яхши кизиган ўша тандирда
Олтин сўзларимни нондек ёпаман.

"Қалб" шеъри лирик қаҳрамони хаёлида жонланган тасаввурлари кулиб, майин табассумлар билан шеърларига кириб келади. Кечаги кун кулиб хайрлашади. Эртаги кун бугунини табассум билан қарши олади. Ҳар бир ҳиссий таассурот ифодалаётган рангдор маъноларга монанд сифатларга эга. "Кумуш тушлар", "доно сукунат'х "улимтик гулхаёллар", "жилмайган эшик тутқичлари", "салқиган елкалар", "муаттар сўзлар" ва ҳ. з. — булар шоирнинг пейзаж лирикаси учун хос эпитетлар. Улар айнан сўзма-сўз мазмунидан кўра ҳиссий тахайюлга асосланган кенг ва теран кўчма маъноларни акс эттиради.

Асқад Мухтор лафзига хос сўз бирликларини ҳазм қилиш қийиндек, сирдан дағалроқдек туюлиши мумкин. Дарҳақиқат, тун қаъридан мунғайиб чиқиб келган "бева нур"ни, "ёқасини йиртиб йиғлаётган майсалар^ни, "кип-қизил хаёлларни" тасаввурга сиғдириш қийин. Усмон Носир учун уфққа ботиб бораётган қуёш шарт кесилган бошни эслатади. Шухрат алвон ранг уфқда уятчан қизнинг олов ёноқларини кўради. Асқад Мухтор учун эса шом қизиган тандирга ўхшайди.

Агар Усмон Носир табиат лавҳасининг ғоят кўтаринки, эҳтиросли ҳолатини суратлангирган бўлса, Шухратнинг бадиий тафаккури ҳиссий тахайюлларга таянади. Яъни, Шухрат тасвирида бадиий сўзнинг эмоционал таъсир кучи устуворлик қилаётир. Асқад Мухтор поэтикасида эса манзаралар мушоҳада юритади. Кечинмалар фикрга чўмади. Яъни, ҳиссий идрок ортидаги айтилмаган теран маъно биринчи планга чиқади. Косанинг тагида нимкоса тарзида айтилмаган мазмунни ўқувчи кўнглидатуйган ҳиссиётлар воситасида тўлдиради.

Кўринадики, Асқад Мухторнинг ифода йўсини - бадиий манераси учун хос бўлган хусусият - бу кечинмаларни аниқ ва лўнда сўзлар билан акс эттириш эмас, аксинча, англаш ва тушуниш қийин бўлган мажозий "мавҳумликка" интилишда, фикрий теранликни ҳиссиётнинг сеҳри ила яширишда кўпроқнамоён бўлади.

Бандидан узилиб "топ" этиб ерга тушган Олма, хаёлга чўмганча фикрга кўмилган Тун, милтиллаб-милтиллаб сўниб бораётган Чўғ, оқшом кезлари ловуллаган Шуъла, узок кечалари борлиқни сутдек ойдинликка чулғанган Нур, ойнанинг оппоқ Кўзи — барча-барчаси қоп-қора эмас, аксинча, ям-яшил туннинг рамзларга айланган ранглари.

Табиатнинг тўрт фаслини бошдан кечирган - жазирамаю изғиринларини, табассуму қахрларини, иссиғу совукларини, ширину аччиқ^арини, хуллас, дарахтнинг илдизидан тортиб гулларининг тароватини — буткул борлиғини ўзига сингдирган ҳосила у. Олма дарахтининг ҳам қиссий, ҳам фикрий меваси. Моддий борлиқ — табиат дунёси билан лирик қахрамоннинг руҳоний олами чатишиб, ҳикматли ҳосила, яъни фалсафий маъно юзага келмоқда.

Вокеликда кечаётган ҳодисаларни ҳар ким ҳар хил қабул қилар экан-да. Ўзининг маънавий-интеллектуал маданияти ҳамда руҳоний ҳолатига эш муайян маънолар уқар экан-да. Идрокининг мевалари — фикр-мушоҳадаларини бадиий образлар орқали бизга тушунтиришга интилар экан-да.

Асқад Мухтор сўзига тўн кийгизиб гапирадиган шоирлардан эмас. Унинг фикрлари жимжимадор ҳам эмас. Вокелик жараёнларини қай йўсинда курса ва қай тахлит тушунса, шу тарзда образли қилиб сўзлайди. Шу боисдан ҳам ҳар бир поэтик образнинг, рамзли рангларнинг тили борода - гинг келади. Ҳис-туйғуларини ўй-фикрлари ҳам тилли - забонли. Улар шоирнинг руҳоний нигоҳи қамраб олган ҳамда фахмлай билган ҳаёт ҳақиқатларининг мазмунини бир гал товушлар, бир гал ранглар ва яна бошқа бир ўринда тимсоллар тили билан англаштига эришади.

Одам вужудидаги сезги турлари санокӯш, дейишади (кўриш, хид билиш, таъм сезиш ватууйиш). Лекин шоирларнинг ҳали тугал англаб етилмаган ўта нозик сезги аъзолари бесанокбўлса керак.

Шу маънода шоирнинг эмоционал-интеллектуал идроки ниҳоятда салоҳиятли. Бир қараса - Тун шоир наздида палаҳса-палаҳса ағдарилган, ҳайдалган, шудгор қилинган заминни эслатади. Тун — йўқ^икка чўкиб кетган куннингўлими эмас. Унда ойнингоппоқойдин Кўзи бор. Тун - Кўзга кўринмас шарпалар, коп-қора кўланкалар, хом ҳаёллар уруғини зимистон қоронғуликка сепиб юборгандек бўлади. Тун қаъридан қоронғулик кўқариб чиқаётгандек, кўзларини чақчайтириб тикилиб тургандек бўлаверади.

Табиат ҳодисалари қай шаклда ва қандай мазмунда намоён бўлмасин, улар шоирнинг бадиий-фалсафий ғоясини, Оламни ва Одамни лушуниш ҳақидаги ижодий-эстетик концепциясини нурлантиришга хизмат қилади. Бу борада шоирнинг бадиий идрок ҳамда ифода имкониятлари ғоят бой ва ранго-ранг.

Хусусан, "Олматўқилди" шеърида тушунчалар талқини, поэтик образ ифодаси антитеза асосига қурилган. Мазкур усул ахлоқий ибрат тарикасидаги маънони кучайтиряпти. Бўриб кўзга ташланишига хизмат қиляпти. Тушунчаларга кучган рангларнинг, рамзларга айланган образларнинг контраст усулида акс эттирилиши маънонинг таъсирчанлигини оширади. Ахлоқий мазмуннинг умумлашма хулоса тарикасида куламдорлик касб этишини таъминлайди. "Тун ўй сура", "Бизнинг боғда чиқсанг оқшом сайрига", "Бизнинг боғда тун чўккан маҳал'х "Олма тўқилди" сингари шеърлар ҳиссий мушоҳадакорлиги билангина эмас, ҳикматли мазмунни фалсафий йўсинда ифодалашига кўра ҳам эътиборли.

Асқад Мухторнинг тун лирикасида фалсафий дидактизм муҳим хусусият сифатида кўзга ташланади. Хусусан, фалсафий дидактизм ҳамиша сабоқ маъносидаги мазмундорликка алоҳида урғу беради. Шоирнинг бадиий тафаккурида инсон табиатнинг гули, жамиятнинг гултожи, деган бош маъно устувор. Табиат — устоз; у инсонни маънан ва жисман камол топтиради. У ҳамиша ҳикмат ва ибрат манбаи. Шу тарика, Ҳаёт - инсон учун боқий муаллим, деган маъно турли хил кирраларда жилолантирилади:

Хай, тукилиш учун ҳар зот пишади.
Олмадек сеҳрий чарх айланар.
Фас л л ар давраси я на тугалланар...
Тонглари "топ" этиб олма тушади.

"Денгиз соҳилида" шеърида тасвирланишича, лирик қахрамон келганда уммонда тун билан тонг олишаётган, уфқ алвон эди. Унинг пойида мовий мавжли чул ётар, тубсиз сув қаърида эса жимжит зулмат тўлғанади:

Нелар кечар бу қаҳру меҳр қобиғида?
Бир абадий жараёнми, мўъжаз зумми,
Туғилиш ўти ўлимлар совуғида...
Бу нимадир? Ҳасми - ҳаёл? Ё ўзимми?
Мен сескандим - ёлғизлигим қилди таъсир,
Бута ичра шу пайт қушча чирк-чирк этди.
Менга эса гўё: тегманг, бу — сир, бу — сир,
Сирлигича қолсин, дея учиб кетди.

Шеърдаги фикр тадрижига кўра, услубий ифодасига ҳамда поэтик образ (кушча), чурк-чурк этган товушлар талқинига кўра дидактик мазмундорлик кучли. Ҳаёт - биз учун устоз, табиат — мураббий, деган пафос шеърнинг дилкаш суҳбат оҳангидан, поэтик нуткидан яққол кўзга ташланаётир. Шеър композицияси, яъни поэтик мушоҳадакорлик суҳбатнинг ишонч — муҳокама — мулоҳаза — таъкид сингари турли йўсиндаги ифода қирралари маъно теранлигини ойдинлаштираётир. Бадиий фикр эса, ўз навбатида, ўғитли ҳикматга айланаётир.

Кўринадики, тун ҳаётининг турфа ранглари А. Мухтор талқинида ғоят бой маъно қирралари билан рамзли образлар тарикасида гавдаланади. "Бизнинг боғда шифобахш ўт бор" шеърда Нур образи (ой нури, юлдузлар нури) Ердаги ҳаётга, табиат ранглирига тириклик бахш этиб туради. Боғдаги баргизуб деган шифобахш ўтқи юлдузлар ёрутлик ила суғуради. Юлдузлар ёғдуси, Ой шуъласи шоирнинг кадрдонлари. Улар тунлари одамларнинг "юррак ярасига малҳам бўлади", бир зум эса-да, инсоннинг дардини аритади.

"Бизнинг боғда тун чўккан маҳал" шеърда эса ушбу гуманистик йўналиш янада теран бадиий тажассумини топади. Хусусан, Боғда чўккан турфа рангларнинг садолари тун ҳаётининг ўз измида давом этаётганидан далолат беради. Турфа тақдирлар ўз моҳияти билан намоён бўлади. Зеро, уккининг юракларни увиштирувчи ноласи мусибатдек совуқ эшитилади. У кўзга яшириниб олганча кимнидир узоқ-узоқ чакиради. Гўё тунни қарғаётгандек, тундан қўнгли ёзғираётгандек туюлади. Ва шу тахлитда тун сукунатини ўз овози билан "қора бўлақларга бўлиб чиқади". Шоир "Билса эдим шуни..." шеърда ёзади:

Тон г баргида салқин бир томчи,
Кекса қуёш уни ютади.
Шу томчи эртага я на туғилиб,
Мўлдираб қуёшни кутади.
Қапалакми, тош ҳайкалми, менинг
Ўт ичида ўтган уч тун им?
Ўт ичида ўпган юлдузимда
Қолса эди тирик учқуним.

Тунги ранглардан ўқиладиган фикр бизга ҳаётдаги азалий маъноларни (оқ ва қора, яхшилик ва ёмонлик, нур ва зул-

мат сингари) эслатади. Ана шу силсиладан ўз умримизни янада бойитувчи ва гузаллаштирувчи ёруғликнинг хикмати-ни, ибратли маъноларни уқишга ундайди. Шоирнинг табиат лирикаси аввало ана шундай фалсафий дидактизми билан эътиборли.

Денгиз тубидаги шода-шоода марваридлар баҳор ёмғирларидан, юлдузлар кўзидан тўкилган нурлардан ҳосил бўларкан. Юлдузлар эса оппоқойдин табассумларни уммонлар бағридаги тўлқинлардан оларкан. Асқад Мухторнинг тун лирикасидаги ўчмас бўёқутар шоир юрагидан силқиб чиққанлиги боисидан ҳам ёрқин, теран ва шукуҳли.

ФАЛСАФИЙ ЛИРИКАДА ТИМСОЛ

ТУН РАМЗЛАРИ

Асқад Мухтор "Ер" шеърида "... Мен ҳам ерни дехкондай ҳайдаб, ҳар қадамда маъно изладим", дейди. Бу - пейзаж лирикаси учун ҳам хос, аслида. Хусусан, бу - Тун, Тонг, Боғ, Нур, Шамол рамзли образлари зиммасига юкланган ижтимоий-фалсафий, маънавий-ахлоқий маъно қатламлари демакдир. Улар яхлит, бир бутун ва уйғунликда ҳаёт - боқий ва лекин ундан баҳрамандлик оний, деяётгандек бўлади. Офтобнинг уйғоқ нафасини, кўзларидан ёғилаётган тийран нигоҳ^арини ҳамиша сездириб туради.

Сиртдан қараганда Асқад Мухтор лирикаси, албатта шартли маънода, ўта "рационал" ва ажиб "муסיкий" кутбларга бўлиниб кетгандек туюлади. Шоирнинг кексалик фаслида эълон қилган "Сизга айтар сузим", "Сирли нидо", "Йилларим" мажмуалари мундарижасини ташкил этган шеърларда ҳам мазкур хусусият янада кучайгандек, фикрчанлик ўз йўлига, муסיкийлик ўз йўлига бир-биридан айрича давом этгандек кўринади. Ана шу икки йўналиш кейинги йилларда янада ривожлантирилди, такомиллаштирилди. Яъни, бир томонлан, ҳикматли маънодорлик — фалсафий мазмун ғояттеранлашди. Унингтасдиғи сифатида "фалсафий ўйлар" деган янги бадий шакл пайдо бўлди. Иккинчи томондан, метафоралар, рамзларнинг роли кучайди. Тахайюллар - ассоциациялар ссрқирра ва сермаъно бўлди. "Орзу ва тушлар"ни рўёбга чиқариш учун қалб қийнок^ари қатъийлашди. "Муסיкийлик" принциплари қатъийтамойилга айланди.

Асқад Мухтор 60-йиллар ўрталари, хусусан, "99 миниа-тюра" шеърлар китобидан эътиборан фалсафа дунёсида яшай бошлади. Ушбу ҳикмат оламининг моҳиятини англамасдан туриб, шоир фалсафий лирикасининг илдизларини тушуниш қийин. Бу борода бизга яна шоирнинг ўзи кўмак бсради: "Фалсафа яхши, лекин мавҳумлик ёмон. Инсон керак, унинг конкрет қиёфаси керак. Замон, ҳаёт, ўлим, мангулик ҳақидаги ўйлар Шарқ поэзиясида жуда қадимдан бор. Поэ-

зиямизнинг фалсафий категориялар юзасидан ўй суришга интилиши яхши, замонга, ҳозирги мураккаб инсонга хос нарса. Аммо ўша қадимий ўйларга биз ўз замонамизнинг рангини, нафасини, уз давримиз фалсафий қарашларини қўшолмасак — бундай фалсафадан фойда йўқ. Маълумки, дунё - фоний, инсон умри чегарали, ҳаёт ширин, ўлим аламли - буларнинг барини Умар Хайём ҳам, ундан кеингилар кам чексиз эхтирос ва алам билан айтиб ўтишган.

Энди биз бу масалаларга қандай қараймиз? Замондошимизнинг ўз қараши, ўз фалсафаси борми? Ҳа, бор. У ажал оламидан устун, у даврни ўзи ясамоқда, дунёни қайта қурмоқда, у инсон номи учун мангулик борлигига ишонмоқда. Шунинг учун замонлар олдида, ўлим олдида ожизлик фалсафаси унга муносиб эмас. Умр бокий эмаслигини ўйлаб ҳазин туйғуларга ботиш уни кдноатлантирмайди. Унинг бундан қура юксакроқ туйғулари — жамият учун, одамлар учун, яхшилик учун яшаб, бунинг бахт-саодатини татиб ўтиш туйғуси бор. У Азиз Абдураззоқайтгандай, "оламини бир зумга бўлса кам ёритиб, ловуллаб ўтмоқчи. Агар замондошимизнинг қиёфасидаги мана шу штрихлар бўлмаса, замон, умр, ўлим ҳақидаги мулоҳазалар "соф фалсафа"лигича, предметсизлигича қолади".

Шоирнинг мазкур фикрларидан балкиб турган фалсафий-эстетик концепцияси ижодий изланишларида амалий ифодасини топади. "Тун", "Туш", "Бургут пашшатутмас", "Юлдузим", "Шабнамга нур инди...", "Жажжи хамлетлар", "Ерда ҳаётборми", "Кўланкайиғиси", "Собирман", "Тош", "Анал-ҳақ", "Нокомилмиз" сингари ўнлаб баркамол шеърлари шоирнинг бадиий тимсоллари зиммасига юклатилган ижтимоий-фалсафий маънолар жилосини кўз-кўз этади. Чунончи, "Ҳафа бўлганимда ёлғиз юраман" шеърида ёзади:

Вир вақт дўстлар билан хасратлашардим...
Ёлғиз ўтказаман ғамгин чоғларни.
Сукунатни чўчитмасин дардим,
Айланиб ўтаман сокин боғларни.
Шабнам япроқларнинг ювибди гардин,
Ҳаёлга чулғабди гулзорни насим.
Жонлар оромини бузмасин дардим,
Тунни уйғотмасин.
Безовта қилмасин маъсум кушларни,
Ногоҳ бўлимасин она алласи.

Хуркитмасин дардим ширин тушларни
Эзгу тонг палласи.
Ўз дардимни ичимга ютаман,
Оламнинг беғубор тонгин кутаман.

Тун шунчалар маъсум, шунчалар нафис, шунчалар беги-дирки, лирик қахрамон унга халал бермаслик, тушларини хуркитиб юбормаслик, оромини чўчитмаслик учун дардларини ичига ютади. Кўнглига тошдек зил чўккан дарду аламларни тундан орттирган эмас. Аксинча, ёруғ кунларнинг ғамлари. Тун - қоронғуликка чўмган эса-да, осмонлардан ёғилган ёғдуларни эзгу тонглар ихтиёрига топшириш ниятида бағрида асраб-авайлайди. Кун қанчалар чароғон эса-да, одамларни бу дунёнинг тириклик зулматлари ила буркаб, кўмиб ташлайди.

Тун - эртанги ёруғ тонглар, офтобли кунлар умиди. Ёруғ умидлар энагаси. Туну кунларнинг қўли узун, тирикликнинг эса оёғи калта. Тун - беадад, кун - беадад, умр эса, аксинча — ададли, ҳисобли. Тун ҳам, кун ҳам чексиз, тириклик эса қисқа, чегарали. Мулки борликнинг, барру-бахрларнинг буюклиги, бекаронлиги рупарасида бандаи мўмин чивин қадар оний ва изсизми? Йўқ, дейди тун. Онгимизни умид шуълалари билан ёритади. Одамга умр - тириклик, деган қисқа бир муҳлат шунинг учун берилганки, у фаол ақли — шуури ила, комил зурриёди ила, самарали меҳнати ила боқийликка эришади. Кунлар эса қаҳри қаттиқ, бешафқат ва алдоқчи. У биз кўзи очиқ шапқурларни реал дунё чоҳларига ташлайди. Ўзи кўра-била туриб, бизга кўринмас кўргуликларни бошимизга солади. Не-не қоронғу кечинмаларга гирифтор қилади.

Тун - сукунат салтанати; сокин халоват, жимжит ўйлар ўлкаси. Тун ўзининг сўлғин сокинлиги ила самовот қаърида самовий хаёлларга ботган бедор руҳларнинг қўнғил сирларини очади. Бошида айланиб қолган эзгин-эзгин ўйларнинг мағзини бизга чакиб бергиси келади. Куннинг эса, аксинча, феъли чаток, шумликлари кўп. Ғалати инжикликлариянантиктентакликларини айтмайсизми? Ёруғлик маҳримга гушган эканда, деб пешонасига ёзилмаган ҳар нималарни ўзига раво куради. Одамларни маломатларга қўяди, азобларга ботиради.

Тун - яна адолатпеша. У ўзининг ширин тушлари қано-тида ожиз бандаларнинг гулхаёлларини қодир азаматларнинг

умидлари билан боғлайди. Мунчалар рахмдил - шафкатли бўлмаса у; узукун тирикчилик хархашаларидан қадди букик, рухи синик, боши эгик бандаи мўминлар қабоғини кўринмас ипак бармоқдари билан силаб-сийпайди. Толиққан мужгонларини ором уиқусида эркалайди. Бахтикарлар кўнглини шафкатсиз дунёдан фароғат оламига кўчиради.

Аслида, туннинг энгил-боши кўм-кўк, ям-яшил. Ойнинг бўлак-бўлак, тарам-тарам шуълаларида у шунақа қоп-қора бўлиб кўринади. Кўзимиз уни шунақа — қора тусда кўришга ўрганиб қолган. Аслида туннинг кўнгли ойдин ёруғликка чулғанган. Узукун толиққан тирик жонлар ором оляпти. Тун ухлапти.

Асқад Мухторнинг лирик қахрамони ғоят эҳтиёткор. Тирик жонларни, тунни уйқудан уйғотиб юборишдан чўчийди. Тун. кўнглидаги Нурни чўчитиб юбормасликка интилади. Тирик жонлару туннинг ўзи ҳам қоронғуликни кўрмаслик учун кўзларини юмиб олгани йўқ. Аслида жимжит ва осуда сокинлик оғушида эланаётган нурга талпиняпти. Тунги нурлар ила суҳбатлашишга, дўстлашишга ошиқяпти.

Не тонгики, осмонларга тўш урган адл чинорлар ҳам тик қаддини букиб, эгилиб-эгилиб оёқларининг остига қараб кўйяпти. Зулматлар кўйнида милтиллаётган нурни кўриш иштиёқида булутларга тегиб турган бошини эгиб қараяпти. Дов-дарахтлар бошларини эгиб Нурга салом берапти. Лирик қахрамоннинг кўнгли ҳалак: дардим маъсум қушларни безовта қилмасин, ҳуркитмасин ширин тушларни, дейди.

Дарахт - Нур - Тонг - Қуш рамзлари А. Мухторнинг пейзаж лирикасида алоҳида мавқега эга. Улар лирик қахрамоннинг кайфиятига эш бўлганлиги, руҳиятига мое маънолар касб этаётганлиги боисидангина эмас. Шу билан баробар, табиат шунчалар қудратлики, Нурнинг шафоати ва истеъдоди шунчалар бутокки, ўз дарди — ташвишларию қувончлари билан одамлар унинг олдида заррача мисоли. Осмонлару булутлар билан, шамоллару бўронлар билан сирдош тутинган дов-дарахтларнинг гулхаёллари олдида одамлар хомхаёлларию орзуларининг тоши энгил эмасми? Беадад зулмат оғушида милтираган Нурнинг адоқсиз ёруғлиги қошида одамлар бахтию қувончининг микёси недир? Лирик қахрамон "Ўз дардимни ичимга ютаман, Оламнинг беғубор тонгин кутаман" дейишлигининг боиси ҳам шундан эмасми? Нур дардларга шифо - малҳам. Қоронғу ташвишларга, ғам-ан-

духга ботган кўнгилларга ёруғлик бахш этувчи эзгу тонглар кулгуси.

Кўринадики, лирик қаҳрамон табиатдан, шу жумладан, тундан ҳам мадад, куч-қувват ва имдод олади. Унга суянади, таянади ва ором - фароғат топади. Табиатга ҳамнафаслик, ҳамдардлик ва ошифталик туйғуси оламгир хисларни, кечинмаларни камраб олади, фазовий микёслар касб этади. Шу маънода Асқад Мухторнинг пейзаж лирикасида шаклланган фикрчан-эмоционаллик ҳиссий идрокнинг янги тўлкини юзага келганлигини кўрсатади. Аввал ва ҳозир ҳам коинот, табиат ўзининг сеҳрли рўёлари билан, мўъжизакор хилқатлари билан кўнглимизни ҳайратларга солиб келади. Онгимизда, тафаккуримизда сирли тўфонлар, адоғигача англаб бўлмас зилзилалар уйғотади.

Асқад Мухтор шеъриятининг меҳварини ташкил этган, бадиий тафаккур табиатининг бош хусусиятини белгилаган ҳиссий идрокка асосланган тахайюллар - ассоциатив тафаккур тарзи лирикада янги тўлқин, янги йўналиш. Унинг моҳияти шундан иборатки, ҳиссий идрок орқали кўз ўнгимизда қаддини ростлаган товушлар, ранглар туннинг кўримли ва сезимли рўёларигина эмас. Улар табиатнинг бир қисмигина эмас. Одамлар ҳаётининг ҳам бир бўлаги. Бир сўз билан айтганда, табиатнинг турфа кўринишларида турфа феъл-атворли одамлар яшайди. Одамларнинг минг хил ҳиссиётию фикр-ўйларида табиат ўзининг минг тусли рангларию товушлари билан қараб туради. Яъни, инсон қалбида табиат, табиат бағрида эса инсон мужассам.

Асқад Мухторнинг "Дарахтлар" шеъри лирик қаҳрамони дов-дарахтлар-ла сирли, пинхона робитамиз бор, дейишлиги ҳам бежиз эмас. Дарахтга бокса, шох-шаббалари аждодларни эсгасолади. Мунглихотиралардектуюлади. Йўлгачикса, гўс қўл узатгандек кузатиб қолади дарахтлар:

Хар бири ўзича гузал ва мағрур,
Виз учу ясанар, ўзгартар тусин.
Улар ҳам бизларсиз бачки яшолмайдир,
Кимга кўрсагарди бўлмаса хуснин?
Нафаслари билан нафасимиз тхташ,
Сокиилиги билан дилнинг ороми.
Дарахтлар биз билан сўзлашмайди, лекин
Шивири уланар ўйларимизга.

Рух сўлғин, ёмғирли кунларда секин
Дарчадан боқарлар уйларимизга.

Асқад Мухтор тасвирида табиат ашёлари (товушлар, ранглар, юлдузлар, нур, дарахтлар, тоғ-тошлар, майса-гиёкпар ва ҳ. з.) жонли, исмли, жисмли. Улар ҳам одамларга ўхшаб фикрлайди, ҳис қилади; сўзлайди, изтиробу қувончлар туяди. Инсон атроф-теварагидаги кўрган ва қис этган нарсаларни ўзининг жонли табиатига айлантиради. Яъни, ашёлар, шу жумладан, дарахт ботинида одамлар яшайди. Уларнинг ҳиссиёти ҳам, ўй-хаёллари ҳам олижаноб, инсоний. Шоир уларни "тунги ошноларим", "тунги танишларим", "тунги кадрдонларим", дейди.

"Дарахтлар" шеърининг композициясида ҳиссий идрокка асосланган поэтик ассоциация икки йўналишда ривожлана боради. Биринчиси — фожей оҳанг. Хусусан, лирик қаҳрамон тушида "йиқилганмиш бир кекса терак". Таъбирга кўра: "Қариялардан кимдир қазо қилса керак", дейишади. Олис кечалари тун оғушида юлдуз учса, "кимнидир умри узилди", деган хаёл кўнгилдан ўтади. Баногоҳ қулимиздаги заранг коса сирғалиб ерга тушиб синса, суви сочилса, "Яқинлардан кимнидир паймонаси тўлибди-да", деган нохуш ўй кечади. Сўлиш тортиб, чўкиб қоламиз. Ва лекин дарахт йиқилган ва шохлари пайрахага айланиб тўзғиган эса-да, қариди дегани қуриди, дегани эмас экан. Дарахтнинг кўм-кўк кўзлари тийран, очик. У навқирон ниҳолларда порлаб ёниб турибди.

Замирига яширинган одам ўзлигини кўз-кўз этгани саяин Дарахт образи ҳам кенг, умумлашма маъно касб эта боради. Қоронғу кечалар ҳам дарахтларнинг кўзи очик, кўнгли бедор. Осмондаги жовдир-жовдир юлдузлар — дарахтларнинг кўзлари. Оппоқойдин шуъалар ҳам дарахтларнинг ўтли нигоҳи. Дарахт қулагани билан одам ўлди, дегани эмас. Дарахтларнинг тирик кўзлари юлдузлар нурига кўчиб ўтяпти, оппоқойдин шуъаларга айланыпти. Умрлар умрларга уланыпти. Тириклик сўнмаяпти. Шу тариқа қўламдор маънолар ифодаланишига кўра дарахт рамзий моҳият касб этипти. Шеър ибтидосидаги фожей йўналиш хотимада ҳаётнинг боқийлигини, тирикликнинг ёруғлигини англантишига кўра азалий ва абадий гўзаллик тимсолида қуйлапти.

Ҳикматга йўғрилган фалсафий маъно Асқад Мухтор пейзаж лирикасининг етакчи хусусияти ҳисобланади. Мажозий маънодорлик касб этган Тун, Боғ, Тонг, Нур, Шамол сингари поэтик образлар ҳикматли ўғитга мойиллиги билан ҳам ўзига хос бадиий таъсир кўрсатиш кучига эга. "Тун ўй су-рар", "Бизнинг боғда чиқсанг окшом сайрига", "Олма тўкил-ди" сингари қатор шеърлари мисолида кузатилганидек, А. Мухторнинг табиат лирикасида Тун, Шамол ватовушлар уйғунликда ўзгача мазмундорлик касб этади.

А. Мухторнинг табиат манзаралари, ҳолатлари тасвирида мажозий маъно аксарият ҳолларда тасвирланаётган кайфият, ҳолат, кечинма ортига яшириб қўйилган бўлади. Гўё у хик-матли маънони атайлаб манзаралар қатига беркитиб ташла-гандек туюлади. Бу, аслида, шоирнинг кашф этган бадиий усулларидан бири.

Табиат - муаззам ҳаёт тимсолида талқин этилаётган экан, турфа манзараларнинг қар бири мустақил ҳаёти, ҳарорати ва фикрияти билан боқий борлиқнинг ва ёруғликнинг мазмун-ли бўлаклари сифатида куз ўнгимизда суратланади.

"Яйлов тонги" шеъри ана шу ички тузилиш таркиби билан эътиборли:

...Яйлов тун и мунча улуғвор,
Мунча сокин бу дала-тузлар.
Бир сескансанг, гўё шу зумда
Дув тўкилар ерга юлдузлар.
Ана оқ нур тушди: майсада кимдир
Рўмолчасин унутиб кетибди...
Қадимий ҳисларни чорлаб уйғотар
Узоқда кишнаган той-дунан,
Соғинишлар, нозлар такрорланар,
Ёзлар такрорланмас, жонгинам.

Тонг-сахардаги яйлов тасвири билан манзаралар уйғотган фикрларнинг ўзаро муқоясаида шеърнинг фалсафий маз-муни очила боради. Дастлабки сатрлар тун билан тонгнинг алмашилиш асноларига, ғира-шира тонг палласи тасвирига бағишланган. Бадиий фикр тадрижининг иккинчи бўлагини эса мазкур манзара уйғотган кечинмалар, мушоҳадалар таш-кил этади. Фалсафий мазмун касб этган умумлашма фикр ҳар икки қисмга эстетик бутунлик бағишлайди. "Ерга дув тўкилган юлдузлар", "Узоқда кишнаган той-дўнан", "Ка-

димий хисларни уйғотган оппоқтонг", "Тонг хуснини сирмирган кўзлар" сингари рангли ҳолатлар маъноси инкишофида алоҳида-алоҳида ҳалқаларни ташкил этади. Умрнинг ҳар бир лаҳзасини кадрлашга, ундан маъно уқишга, ўзидан хайрли самара қолдиришга даъват — шеърнинг фалсафий маъзини ташкил этади. Шоирнинг ўғитга мойил бадиий ғоясини ақс эттиришга қаратилган манзаралар тасвиридан ўқилаётган фикр бизни кўпроқбанд этади. Бу — шеърнинг эстетик таъсир салоҳиятидан бир нишона.

Асқад Мухторнинг фалсафий миниатюралари — олтилик, саккизлик, ўнликсингари поэтик шакллардаги изланишларида устувор йўналиш касб этган мутафаккирлик маънавий-ахлоқий моҳияти билан азиз. Беҳаловат, жонсарак ва қуйинчак кечинмаларга тўйинган ҳикматли маъно гоҳсевинчи ичига сиғмай тўлғанади, гоҳ изтироб чекади, гоҳида ҳайқиради. Улар бизни ҳеч қачон бефарққолдирмайди. Шу жиҳатдан шоирнинг табиат лирикасини зарбулмасаллар — рамзли қикоялар дейиш мумкин. Улар табиат ҳодисаларидан ибрат олишга, маънолар уқишга даъват этувчи ҳикматли лавҳалар, мазмунли манзаралар. Шу жиҳатдан табиат, жамият ва инсон маънавияти масалалари Асқад Мухтор зарбулмасалларининг асос манбаи ҳисобланади.

Демак, Асқад Мухтор поэтикасида фано ва бақо, тун ва тонг, гўзаллик ва хунуқлик, нур ва зулмат сингари боқий масалаларни табиат - жамият - инсон мавзуи бир меҳварга бирлаштириб туради. Шеърларининг композицион тузилишида ҳамда бадиий тил таркибида қикматли ўғит — дидактизмга мойиллик ҳам қучли. Бу жиҳатдан улар Шарқфалсафий шеъриятидаги ҳикматли зарбулмасаларни, рамзли хикоятларни, аллегорик хикоя - нақлларни эслатади ("Умид", "Жимлик суротГ", "Аслида тўғри", "ҚийналииГ", "Олма тўкилди", "Тонглар изсиз ўтди", "Сизга айтар сўзим" сингари шеърлари). Поэтик услубида — сўз танлаш ва қўллашида илмий терминларга қўплаб мурожаат этиши жиҳатидан устоз Мақсуд Шайхзода анъаналарининг давомчиси сифатида кўзга ташланади.

Бадиий тафаккур табиатига кўра А. Мухтор шеърияти катъий реалистик; ўзига романтик ифода унсурларини сингдирган. Ҳаётдаги гўзалликни улуғлаши ватасдик, пашидек устувор фазилатлари билан Асқад Мухторнинг фалсафий шеърияти ХХ асрнинг иккинчи ярми поэзиямиз гараққиёти тарихида гўзалликнинг қуркам кўринишидир.

ШЕЪР - ФИКРНИНГ ГУЛИ

Лирика - бу воқеа-ходисалар ва табиат манзараларининг назмда қайта тикланган айнан нусхаси эмас, албатта. У ҳам фикр, ҳам ҳис-туйғу ва кечинмалар гузаллиги, теранлиги демакдир. Поэтик фикр хоҳ публицистик нутқ, хоҳ фалсафий мушоҳадакорликдан иборат бўлса-да, у барибир ўша объект ёки кечинма замирига яширинган гўзаллик моҳиятини акс эттиришга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам ўқувчи хоҳ тўрт сатр (тўртлик), хоҳ саккиз сатр (саккизлик), хоҳ ўн тўрт сатр (сонет) шеър ўқиса-да, санокли сатрлар бағрига яширинган ажиб гўзаллик, фикрий теранлик ва қудратдан, бир сўз билан айтганда, поэзиядан ҳайратга тушади.

Поэтик асардаги туйғулар гўзаллигини, фикрий теранлик ва маънавий қудратни қўл билан ушлаб, кўз билан кўриб бўлмайдди, албатта; унинг фикрларга чўғ солган туғёнидан, юракларда уйғотган зилзиласидан, қалблардаги акс садосидангина уқиш ва туйиш мумкин, холос.

Лириканинг гўзаллиги алоҳида олинган бир формал тушунча эмас, у ҳаётнинг ўзи билан олингандагина яхлит ва бус-бутун ҳолда гўзалдир. У фикрий теранлик ва ҳиссий қудратнинг мужассами ҳамдир, яъни тафаккур ва ироданинг мевасидир. Фикр эса поэтик мазмуннинг мағзи, дейиш мумкин.

Маълумки, ҳар қандай ижод ҳосиласи, энг аввало, ўзи яратилган даврни ва акс эттириляётган замонани, одамлар ҳаёти ва ғакдирини қай даражада гўлақонли тасвирлаганлиги билан белгиланади.

Ана шу мезон асосида Асқад Мухтор шеърлятидаги фалсафийлик ҳақида гапирилар экан, ушбу йўн^шиш ранг-баранг йўнешишларда тажассум топаётганлигини таъкидлаш жоиздир. Хусусан, замон ва макон, тириклик, мавжудот (борликмаъносида), ҳаётнинг мангу қонуниятлари (онийлик ва боқийлик, ҳаёт ва ўлим, инсоннинг бугуни ва ўтмиши, имконият ва идеаллари, ҳаёт неъматли, ёшлик, кексалик ва

хоказо) тўғрисидаги теран ўй-мушоҳадалардан тортиб, олдий куйнинг, буғдой донининг, гул рангининг замирига яишринган "сирени билишга, поэтик кашф этишга интилиш — шоир лирикасидаги фалсафий йўналиш мохиятини бир қадар кўрсатиб беради.

Маълумки, шеър фикр ва ҳиссиётнинг ўзаро уйғунлигидан тугилади; "Шеър - фикрнинг гули'х дейди устоз Ойбек. "Ҳиссиёт - шеъриятнинг қони ва жонидир", дейди жуда қуп буюк шоирлар. Лекин, бундан қатъи назар шеър фикрнинг ҳам, ҳиснинг ҳам қулига айланиб қолмайди. Бу - умуман, том маънодаги шеър учун характерли бўлган хусусиятдир. Шеърда фикр ва қиссиётга йўғрилган ғоявий мазмун биринчи ўринда туради. Лекин ғоявий-эстетик мазмуннинг характериға кўра у ёки бу омил шеърда бўртиб кўринади.

Асқад Мухтор шеърларида ҳар икки унсурнинг мутаносиблиги сакланган ҳолда поэтик мазмун теранлиги биринчи планга чиққди. Шоирнинг бутқул шеъриятида, шу жумладан, поэмаларида ҳам ана шу хусусият ҳокимлик қилади. Бу - шоирнинг ўзига хослигини белгиловчи ва таъминловчи етакчи хусусиятлардан биридир.

Сўнги йиллар танқидчилигимизда Асқад Мухторнинг лирикамитараққиётиға қўшаётган салмоқли ҳиссаси эътироф этилган ҳолда, шеърларида ҳиссиётдан кўра рационаллик устувор, дейилувчи мулоҳазалар билан қўшилиш қийин. Чунончи, таникли мунаққид, шеъриятнинг нозик билимдони И.Ғафуров шундай ёзади: "Шоир Асқад Мухтор шеъриға рационализм хос бир нарса эканлиги маълум. Унинг кейинги пайтларда эълон қилган шеърларида шу рационалликка (айтайлик, шу маънодаки, унинг шеърларида сув ўзимизнинг кўҳна, четини чим ва чинни гуллар босган ариқдан эмас, цемент новлардан оқади) шоирона шабадалар, армонли ҳиссиётлар, руҳ оқими эш бўлиб қирмоқда". Тўғри, йирик санъатқор шоирлар гузалликни ўйлаб топмайдилар. Анор гулининг тиниклиги ёлғиз анорға, жийда гулининг ақиқтаровати фақат жийдаға хос бўлганидек, ҳар бир шоир шеъриятининг гузаллиги, теранлиги, фикрий ёки ҳиссий бойлиги ёлғиз қалбининг, хусусан, маънавий-интеллектуал бойлигининг муҳридир, ўзига хослигининг белгисидир. Биз анор гулидан жийда гулининг тароватини талаб қилишға қақсизмиз. Ундан, гарчанд ўзига хос ифори бўй таралса-да, ёлғиз ТИНИҚ/МК белгиси балқиб кўзгаташланади, кўнгилларни яшнатади.

Асқад Мухтор лирикасида фикр ва ҳиссиётнинг ўзига хос синтезини унинг табиат талқинига оид шеърлари мисолида кузатишга ҳаракат қилайлик.

Асқад Мухтор табиатга шунчалик бир оддий назар ташламаиди; унинг назари тушган, эътиборини тортган табиатнинг ҳар бир хоссаси ўз мантикига мутаносиб равишда бир йўла шоир қалбида нозик туйғу, тафаккурида ёрқин фикр уйғотади. Хусусан, табиат А.Мухтор назарида гунг, қалбсиз бир объектгина эмас, унда улкан серҳиммат қалб, нафасдек бокира эркинлик бор, унда севги-муҳаббат ва тил бор — у куйлайди, бўзлайди, фикрлайди, мушоҳада юритади — шу асосда табиат шоирга битмас-туганмас бир илҳом манбаи тарзида гавдаланади. Шоир шеърларида табиат ўзининг ана шу хусусиятларини намойиш этиш орқали намоён бўлади.

Табиат, тирик мавжудот ўз қонуниятидан келиб чиқувчи маълум қарама-қаршилиқлардан иборат; уларнинг гармоник уйғунлик касб этиш онини илғаб олиш осон эмас. Шоир ана шу нозик сониялар моҳиятини илғай ва англай билади, шеърларида ана шу нозик онлар замирига яширинган теранлик ва гўзалликни ҳаёт, инсон, умр ва мангулик билан уйғунликда талқин этади. Бу жараёнда лиризм сизиб чиқувчи кайфият ва оҳанг ҳам, ҳаётнинг боқийлигию инсон умрининг эзгулиги ҳам, хуллас, ҳаёт ва тириклик моҳиятининг фалсафий талқини аён тортади. Шоирнинг "Туллар" шеърини олиб кўрайлик:

Лола гулханлари йўл ёқасида...
Умримда жуда кўп йўллар босдим мен.
Баҳор зпқинидан юрак орзикади,
Йўллардан ҳам кўпроқ гуллар босдим мен.
Кўксим билан босдим, эдим пошнам билан,
Чаманлар, чаманлар топтадим!
Балки шунинг учуи йипирма йил излаб
Гулун юзларингдан ором топмадим.

Биринчи сатрдаёқ кайфият, манзара балкиб туради. Ундан кейинги мисраларга разм солинг-а. Қднчаликҳиссиётга, лиризмга бой улар. Шоир габиат манзараси уйғотган фикр, кайфият орқали ҳис-туйғулар талқинини бeryпти. Ана шу асосдан яна конкрет фикрга — фалсафий ҳукмга қайтыпти. Яъни, мазкур фалсафий фикр инсон ҳаётининг эзгулиги ни англапган ҳолда одамлар турмушидан, уларнинг бугуни ва эртасидан сизиб чиқади, ривожланади:

Балки ўша йиллар

дил хазинасидан

Қандайдир жавохир йўқртдим.

Ёвга ўқ отишим керак эди менинг,

Гулларни кўрмадим.

Ёвга ўқотдим.

Шошиш зарур эди,

Шошиш, отиш зарур,

Мен ўлим гирдоби бўлишим керак.

Тунлар созликларда ўрмаларканман,

Гулларнинг инграшин тингларди юрак.

Гуллар - бу шеърда шартли бир объект. Шоир гуллар орқали уруш жанггохлари даҳшатини табиат ва унинг қонуниятлари билан уйғунликда, инсон ҳаёти ва тақдири билан боғланишда талқин этади. Шу асосда ҳаёт ва ўлим масаласига уз поэтик муносабатини билдиради. Асқад Мухтор мазкур эстетик мақсадни амалга оширишда абстракт фалсафий мушоҳадалардан келиб чиқмайди; материалдан шунчаки иллюстрация ёки ўқувчини ишонтириш учунгина фойдаланмайди, балки ана шу ҳаёт материал и учун хос бўлган фалсафий фикрни ривожлантиради. Зотан, мазкур қаёт хоссасининг поэтик материалга айланган бўлаги шеърнинг асосини ташкил этади:

Ҳа, кўп гул босдим мен. Ўрни тўлармикан

Гул бўлиб очилса ҳар қалб тепиши?

Қирда лола фасли чалканча ётиб

Борликни унутгинг келади киши.

Мени нафратламас лолам, жонгинам,

У ҳамон меҳр ила мен га боқади.

Мен қулоқ соламан:

томирларидан

Мангулик шарбати силкиб оқади.

Гулгун ёноғида шабнам қатралари...

Негадир эслайман болаларимни.

Борликни унутиш керак эмас, йўқ,

Ардоқ.пайман лолаларимни!

Этик пошнасидан ардоқлайман,

ўқдан,

Довул турса - қалқон бўламап!

Ўлсам, фақат Белоянис каби

Тишимда гул тишлаб ўламап.

Туғилиш ва ўлим - бу инсон ҳаётининг икки чегара нуқталари эса-да, у ҳаётнинг узлуксизлиги, доимий ҳаракати нуқталарини ҳам белгилайди. Асқад Мухторнинг ушбу шеъридан ва умуман, "Тош'х "Хотиралар", "Тонг", "Булуғлар - ўйларим", "Телба дарё экан умр дегани", "Зарралар" каби асарларидан сизиб чиқувчи яхлит бир ғоя шундан иборатки, ўлим йўқолиш эмас, инсон улмайди... у яшаш учун, мангулик, эзгулик яратиш учун дунёга келган. Яратиш, бунёдкорлик, эзгулик эса ўлим билмайди, деган теран гуманистик моҳиятга эга бўлган фалсафий фикр бу шеърларнинг асосини ташкил этади.

Шоир шеърларининг умумий пафоси шундан иборатки, у одамларни умр билан, яшамоклик билан, дунё ва воқелик билан келишишга даъват этмайди (Гегелнинг воқелик билан келишиш, чиқишиш, унга қарши бормаслик ҳақидаги янглиш назариясини эсланг. В.Г.Белинский ҳам ижодининг дастлабки босқичида Гегелнинг шу назарияси таъсирида бўлса-да, қўп ўтмай бу назариянинг нотўғри эканлигини англаб етган эди), балки дунёдан, яшашдан, чексиз Вақт олдидаги бир чимдим умрдан эзгулик, мангулик яратишга, яхшилик қолдиришга, яхшилик учун курашишга, довул турса қалқон бўлишга чорлайди. Шоир фалсафий лирикасининг ҳаётбахш таъсир кучининг омилларидан бири ҳам шунда.

Асқад Мухторнинг ҳаёт ва ўлим, ҳаётнинг абадийлиги мавзудаги шеърлари бир туркум остига бирлаштирилмаган бўлса-да, улар бир шеър оламидаги фикрнинг мантикий тадрижий такомил сифатида бири иккинчисини тўлдиради ва яхлит бир силсилани ташкил этади. Шоир фалсафий лирикасининг ўзига хослигини таъминлаган ана шу теран фикр-мушоҳадакорлик, дунё ва воқелик хоссаларини чуқур идрок этиш фикр ва ҳиссиётнинг бирлашувида уйғунлик касб этади.

Шоирнинг умумлаштирувчи конкрет ҳаётий картина, кечинма ва психологик ҳолатлардан ташкил топган лирикасида эпик шажара кенгайиб бораётганлигини кўриш мумкин (лиро-эпик поэмаларида ҳам лирик кечинмалар асосига қурилган эликлик бўртиб туради. "Мангуликка дахлдор" асари шу жиҳатдан характерлидир). Лирик ва эпик пландаги уйғунлик, ушбу икки асоснинг ўзаро синхроник ҳолда намоён бўлиши шоирнинг "Мен дунёга келиб луне орттирдим", "О, юлдузлар тунги ошноларим" туркумлари

хамда "Совет Узбекистани" газетасининг 1977 йил 6 февраль сониди эълон қилган "Ер", "Безовталиқ", "Билмадим, йулингга кимларбўлди FOB", "ТуғилииГ", "Болалиқ", "Титраб янграр эди уфкутар тонгда" каби қатор шеърлари учун характерлидир. Мазкур ўринда шу нарсани таъкидлаб ўтиш жоизки, Асқад Мухторнинг сўнги йилларда яратган туркум фалсафий шеърлари ёлғиз шоир шеърятининггина камолотини белгилаб қолмади. Улар, умуман, узбек поэзиясининг бугунги камолотини белгилаш жихатидан ҳам эътиборлидир. Айни вақтда улар бугунги узбек лирикаси табиатида содир бўлаётган чуқур сифат ўзгаришлардан ҳам далолат беради. Ана шу сифат ўзгаришларидан бири — юқорида таъкидланганидек, лирикамининг эпик мазмун касб этиб бораётганлигидир. Чунончи, бу жараёнда шоирнинг бир шеърдаги фикр тадрижи иккинчи бир шеърда яхлитлик ва тугаллик касб этади, учинчи бир шеърда эса у янада теран ва қуркам қиёфада кўзга ташланади, қалбларга хиссий, шууримизга янги-янги фикрий тўлқин олиб қиради. Энг асосийси, ушбу тадрижий жараёнда зинхор нотабиийлик, сунъийлик йўқ. Уларда буткул туркум бўйлаб нурдек ёритиб ўтувчи муҳим ва ардоқли ғоявий-эстетик мақсаднинг фалсафий талқини, мантикий такомил тажассум топади. Натижада, шоирнинг қалб қўри ва тафаккур нури билан яратилган, ҳаётий воқелиқ билан боғланган фалсафий-эстетик ҳулосалари юзага келади.

Мана шу нуқгада Асқад Мухтор лирикаси учун характерли бўлган фикрдаги эпикликнинг (лирика жанри доирасидаги) асосий белгиларини кўриш мумкин. Бу белгилар лирик субъектнинг атроф-муҳитга, воқелиққа бўлган қизиқиши ва муносабатининг актив тус олганлигини инкор этмаган ҳолда тажассум топаётганлигини таъкидлаш лозим:

Бугун ўйларимни безовта қилар
Узоқ космосдаги минг йиллик гардлар.
Қачон мени лоқайд қолдирган
Даҳлсиз қувончлар, бегона дардлар?

Шеърнинг ёзилиши, дунёга келиши учун асос бўлган объект шоирнинг ички дунёсидан қанчалиқ йироқ^ашиб кетмасин (яъни, лирик субъект хиссийлари очик-ойдин ифодаланмаса-да), бари бир у ҳд қандай ҳолда ҳам (гарчанд,

тасвир предмети лирик "мен оилан туғридан-туғри ьоғланган бўлмаса-да) ана шу ички дунёни ифода этади. Зеро, лирикадаги эпикликнинг асосий моҳияти асарнинг, хусусан лирик шеърнинг ғоявий-бадий имкониятлари кўлами билан белгиланади. Шу маънода А.Мухторнинг кейинги йиллар шеърляти, хусусан лирик туркумлари эпиклик нури билан ёритилган, дейиш мумкин.

Асқад Мухтор лирикасидаги табиатнинг сирлари ва қонуниятлари, инсоннинг ижтимоий ва маънавий бурчи, вазифаси ҳақидаги ўй-мушоҳадалар (бири иккинчисини такрорламаган ҳолда) бир шеърдан иккинчисига мантиқан риожданиб ўтади; бу нарса шоирнинг "Хар нарсада инсон қули бордир", "Товушлар'х "Тонг олдида бир йигит", "Хужайра бўлиниб, бўлар чилпарчин", "Темир оғир дерлар", "Тушларим, безовта тушларим" каби қдгор шеърларида яққол кўзга ташланади.

Асқад Мухторнинг поэтик тафаккурида ҳаяжонли ўринни ишқол этган фазилат - бу сония ва мангуликнинг бирлигидир. Инсон умрининг доимий самараси, фикрнинг ададсизлиги, дунёга янгилик ва ёшариш ато этувчи, инсониятга маънавий ва эстетик озик берувчи омил - яратувчи умр моҳияти шоир лирикасининг бош мағзини ташкил этади. Ҳаётнинг абадийлигини, мангулигини намоён этувчи ушбу лейтмотив афористик характердаги ёрқин ва қиска мисраларда тажассум топади:

... Ин ҳам мсгузарад. Туғиб олинг дилга,
Чиндан, ҳамма нарса, сўзсиз, ўтади.
Лекин ҳамма нарса ўзи билан бирга
Умрнинг бир қисмин олиб кетади...
Ахир, "ўтар-кетар", бу - вақт ҳақида,
Бир нима ўпунча фурсат қутамиз.
Умргузаронлик қўхна ақида,
Аслида, вақт ўтмас, бизлар ўтамиз...
Саховатданмикин "уТар-КеТар" деб,
Умрни бемалол бундай улашсак?
Олдинда мангулик бизни қутардек,
Ҳозирги хар лаҳза учун курашсак.

Вақт образи шоир лирикасининг марказида туради. Сонияларнинг ўтиб бораётгани айна вақтда инсон умрининг ҳам ўтиб бораётганлигини - гуллар сўлиши, барглар сарғайиши, манглай ва пешонани қуюқажинлар эгаллашини,

Ч/іWWW: *brwtiw тиришърни е;іf'4* со,шя. Шоирнинг *шцқпнИ* мхцѝфининг ўини юслиш т хгтетик таъсир кучи */*м шун/ши, *Ѡу<вр ўкумини 'гумкун* кечинмаларга. самарсиз уМир I *Mr/iiftHi* УфинЙт, У % ^'ёншиг* абадийлиги ва инсон умрининг *w утишт итw* шҳикттаркан, *x&p* кимга насиб **ЖНМ wW** умрми іу-шликка, мамгуликка бахшила этиш ва *wу лнд-ла ўчиинчи* умрни қднрлаш, унинг мангулигини *Ў<ъмм/мм1 фш:*«фасими илгари сурали. "Вақт - бу учиб **МУиIVM** ту/жор, чинаким шоирнинг вазифаси эса, тулпорнинг **4М**люмли и гутиб қмлиб, шмонаийлик эгарига мустаҳкам **Умри*** олишлин, /шир (мафасини) руҳини акс этгаридан *и)Ш1; жм^нниш* ли ичги шоирлари шундай бўлган, ҳозир */*м тундий" *а Чуул Ҳамшюа*). Асқад Мухторнинг ижодий *1>|ш1нН1* ммна ту фикрни ўчида тажассум этади:

У *uit* > бирир, *lyMiar* утиб борар,
hiipn бумж, ҚИЙ бири • оддий.
 Бири учир машуяикка қараб,
hupn mi «мм ии қарийб моддий...
 Пумми **IVMUI** ҳар ким баҳоласин.
 ЧУЙКИ *fyu* тмина нисои >ргаги,
 Учий'паи пжикчада одам боласи
 I' уттй, ? бунийИ **VN6** КСТШШ.

AVMH Mvvtop ҳқиқх ҳаоіх гўчаллик, мангулик сингари **WKMit** ҳқиқххх ишма кч цч мурожыгт :тфкаи, уларни инсон х Минина **NUxxiwt**, мпмуми иуциш тширдан турнб еритади. **V.-mp** АМучиладиимо лмуаа ҳш чуқур ижтммоий мазмун *тмххх ххSivmхтwтm*. **UK** маната шсмринг бошқабир-

Hv^vUixv^v^_н *ҳшччк<мд<флди" шърнни *tvnife* кўрайлик. Шущ **HNWH** хлн^ни орК^IM Wi, *vwvmkv* умр мохнятн *s<№** ҳхмхпчхшхшцт *s^iWxHNH KivAuk* год^ннн леосига

Кжк .^чмай ч*к^> **у.*а* к^адлиин

ЦКц*^ u>.ihxmu4iM vax|V чфк.'м^нц.ЦА. цшдмц sVWV*<Np
x*Ч**Щ**< xWlWM ч,*фнШ4Ж1 *Шчх х№III UUVWfct ЦМУ^ЦЦ. *хЧ^+*Л

акли, кудрати, меҳнатининг буюклигини билдиради. Меҳнатнинг моҳияти замирита кириб бораркан, шоир конкрет деталлардан йирик поэтик умумлашмалар чиқаради. Бу эса, катта эмоционал кучга эга бўлган, ижтимоий аҳамиятга молик эстетик хулосага олиб келади. Бу хулоса уз навбатида инсон умрининг моҳиятини очиб берувчи фалсафий характердаги гўзаллик касб этади:

... Ер тугамас, ҳамон қазир ошнам.
Ун йиллардан бери шундай ковлайди.
Гўё она-Ердан ажодларининг ҳам
Ҳаққи ҳуқуқини довлайди.
Олтин унга, чоғи, муҳиммас унча,
Мен тушунгандайман гоҳ ниятига:
Ковлар моҳиятга токи етунча...
Инсон ҳаётининг моҳиятига.

"Анъана - бу, ўтмишда етилган келажак" (*Анна Ахматова*). Дарҳақиқат, анъана категорияси учун аниқтаъриф ва меъёр белгилаш қийин. Сабаби, у ёки бу шоирнинг анъанага садоқати ҳақида гапирилар экан, аввало, унинг ижодидаги янгилик аломатларини пайқашимиз, ана шу янгиликнинг ўзига хос хусусиятларини қайд этишимиз лозим. Ёхуд, у ёки бу шоир ижодида шеърятнинг келгуси тараққиёти учун ҳам дахлдор хусусиятлар буй тортган (ёки қуртак ёзган) бўлиши зарурки, шундагина шоирларнинг ижодий тажрибасидан шеърятимиз келажагининг маълум чизгиларини, белгиларини муайян даражада тасаввур этишимиз мумкин.

Асқад Мухтор лирикаси, хусусан поэтик тажрибасидан келажак учун қандай сабокутр ўқиймиз, поэзиямизнинг келгуси қуркам қиёфасини тасаввур этишда шоир шеърятда қандай янгилик белгиларини кўраимиз? А.Мухтор поэзиясига ҳиссиёт, туйғу, табиат, эмоция бегона эмас. Улар бор. Бирок улар А.Мухтор шеърятда фикрга чирмашган. Асқад Мухтор поэзиясидаги ҳиссиёт ёғиб келастган, лекин ҳали срга тушиб улгурмаган ёмғирнинг хидидек ўзига хос, кўзга кўринмас, лекин интиквадилбар... Ниҳоятдасикик, бетакрорфикрдан сизиб чиқувчи. Тўғри, ҳақиқий поэзияга ҳиссиёт, туйғу, табиат доимо муҳим, қуруқ рационализм унга бегона, лекин XX асрнинг бундан сўнгги поэзияси учун фикр устунлик

қилувчи, ҳиссиёт ҳам фикрдан сизиб чикувчи Асқад Мухтор шеърияти типидаги асарлар хос бўлиб қолса ажаб эмас..." (Б.Назаров).

Шоирнинг шеърлари, энг аввало, ҳаёт фалсафаси тўғрисида. Улар тезкор давр, одамлар ва уларнинг мураккаб ижтимоий ва шахсий алоқалари, севгиси ва нафрати, она-Ерга, халқига, Ватанга муҳаббати ҳақида. Табиат яшноқлиги, гўзаллик ва боқийлик, хуллас, шеърятнинг нафас олиши, умр кечириши мумкин бўлган ҳаётининг томирлар тўғрисида:

... Бир қушча чурқ этиб, олам уйғонганда
Шабнам қатрасида кўрдим юзингни.
Сўнг бир умр кутдим, қайтиб келмади,
Бир умр изладим шу зумни.
Шундай ноёб, олтин лаҳзаларнинг
Қадрин билмас экан одамлар.
Ўтиб кетар экан, такрорланмас экан
Умрда ягона бебаҳо дамлар.
Ўтиб кетмаса-чи?

Бирдан тўхтаб бари
Музлаб қотиб қолса нима бўларди?
Йўт-э, кимга керак музлаб қолган ҳислар!
Орзуо пушаймон - бари ўларди...
Асли шундайлиги жуда оқилона.
Балки ҳаёт сири шунда яширин.
Балки такрорланмас бўлгани учун
Умр ҳам шунақа бебаҳо, ширин.

"Одамлар ҳаёт ва ўлим овозини ботиндан англаб турганлари каби шеърятдан ҳам доимо ички садо эшитилиб туради. Бу қайғу ва қувонч овозидир. Лекин қаёт зинҳор янгидан пайдо бўлмайди. Унинг охири ҳам йўқ. Инсон учун яшашдан бўлак хайрли ва файзли имтиёз берилмаган. Шеърят ҳаётни шарафлаб, улуғлаб, доимо унга хизмат қилади", деб ёзади қалмиқ шоири Қайсин Қулиев. Шу маънода асл шеърят воқеликнинг теран, зиддиятли асосларига мурожаат этади; бу — унинг асосий мақсади бўлиши билан бирга, тараққиётининг бош йўлини ҳам белгилайди. Асқад Мухтор лирикасида инсон умрининг мураккаблигини тақдир ва қисмат гўзаллиги, эзгулик яратиш йўлидаги қурашлар; ҳаётнинг боқийлигини эса унинг азалий

чиройи таъмин этади, деган бош ғоявий-эстетик концепция порлаб туради. А.Мухтор лирикасидаги Ватан, халқ, умр, инсон каби боқий мавзуларнинг XX аср воқелиги, ижтимоий тараққиёт ва халқ онги, дунёкараши нуқтаи назаридан фалсафий талқини, бир йўла, шоирнинг узбек фалсафий лирикаси тараққиётига қўшган хиссасини ҳам кўрсатади, ундаги ўрнини ҳам қатъий тайин этади.

Асқад Мухтор лирикасида инсон умрининг моҳияти дунёни ёшартиришдан, гузаллаштиришдан, вақд- қадрига етиш ва эзгулик яратишдан иборатдир, инсон мангулик учун туғилган, деган ғоявий-эстетик концепция илгари сурилади. Унинг лирик қаҳрамони яшашнинг, умрнинг маъноси - бу ҳаётда берилган неъматларни, ҳаёт инъомини қўлдан келганча олиб қолиш эмас, балки уз улуши, насибасини одамларга қолдиришда деб билади; инсон умрининг эзгулигини, яшашдан мақсадини, тириклик маъносини шунда кўради. Бу эса инсоннинг ўлимдан кейинги "яшаб" қолиши, қайта умр кўриши, умрининг давоми, деган сўздир.

Ёлғиз санъатгина дақиқаларнинг, фурсатнинг, вақтнинг шиддатли суръатини тўхтата олади, деган экан Томас Манн. Бу фикрни бевосита Асқад Мухтор лирикасига тадбиқ этгинг келади. Негаки, бошимиз узра шаррос куйган баҳор ёмғири қайта такрорланмайди. У жилғаларга қўшилиб дарёларга уланиб кетади. У олис-олисларда - нурли тоғлар, пурвикор чўккилар ва мунсариф уфқлар ортида, ям-яшил далаларда шабнам бўлиб майсалар кипригига қўнади; ҳаётдан, яшамоқ завқидан энтикаётган қизлар сочини ювади, табиатга, борлиққа яшиллик, ёшариш ато этади. У яна бир неча бор ёмғир бўлиб тўкилади. Лекин ўша баҳорнинг фараҳли, сертуйғу кунда ётган ёмғир бетакрор... У фақа* санъатда, адабий асар бағридагина муҳрланиб қола олади. Асқад Мухтор инсон умрини табиат хоссалари билан гармоник уйғунликда кўраркан, бетакрор умрлар моҳиятидан бетакрор санъат асарлари ярагади, замондошларимизнинг муайян вақт ичида кечган хислари ва кечинмаларини, ўйлари ва мушоҳадаларини, маънавий-интеллектуал ҳаётини поэтик образларга кўчириш баробарида ундан келажак, тарих воқиф топиши учун шафқатсиз вақт, дамлар суръатини бир дам тин олдиргандек бўлади...

Шу ўринда, кейинги йилларда шеърятимизда кенг палак ётган фалсафийлик тамойили ҳусусида қисқича тўхтаб ўтиш лозим кўринади.

Ўзбек поэзиясида том маънодаги фалсафий лирика тенденция сифатида асосан 60-йиллардан бошлаб (унинг аввалги босқичларда ҳам маълум даражада мавжуд эканини инкор этмаймиз) бўй кўрсатди. 60-йилларнинг охирларидан бошлаб 70-йилларнингўрталаригача бўлган даврда Ғ.Ғулум, М.Шайхзода, Миртемир, Зулфия, А.Мухтор, Шухрат, Шукрулло, Э.Воҳидов, Ҳ.Шарипов, А.Орипов, Р.Парфи, Ҳ.Худойбердиева каби турли авлудга мансуб шоирлар ижодида айниқса бўртиб намоён бўлган фалсафийлик, теран ўй-мушоҳадакорлик хусусида тез-тез фикр билдириладиган, ушбу йўналиш шеъриятимиз таракқиётининг шу босқичида етакчи тенденцияга айланганлиги таъкидланадиган бўлиб қолди.

Фалсафийлик шоирдан ўзига хос, алоҳида бир поэтик фикрлаш иктидорини талаб қилади. Ғафур Ғулум, Максуд Шайхзода, Асқад Мухтор каби шоирлар лирикаси бу борада бой материал беради. Лекин фалсафий лирика намуналарининг юзага келишини фақат санъаткор талантининг табиати билангина чеклаб қўйиб бўлмайди. Негаки бу нарса қатор объектив ва субъектив омиллар билан белгиланадики, уларнинг инъикоси бевосита шоирнинг мавзу танлаши, унга ёндашиши ва уни қай аспектдан туриб ёритиш даражаси билан белгиланади. Хусусан, шоирларимизнинг Ватан, инсон, Вакъ, табиат, севги, ўлим каби боқий мавзуларда битилган асарлари шеъриятимизнинг олтин фондини ташкил этади.

Ҳар бир ижтимоий-иктисодий шароитда халққаётининг тарихий таракқиёти ушбу боқий мавзуларга ўз даври онги – тафаккурининг собит муҳрларини тушириб келди. Зеро, ҳар бир даврда бу тушунчаларнинг поэтик идрок этилиш тарзи ўз-ўзидан юзага келмай, давр таракқиёти, жамият ва халқ тафаккури, дунёқараши каби омиллар билан белгиланади. У эса, ўз навбатида, фалсафий лириканинг ривожланиш босқичларида муайян из қолдиради.

Шиддаткор XX аср воқелиги ушбу боқий тушунчаларга қандай янгиликлар олиб кирди? Матбуот, радио ва телевидение орқали дунё воқеа-ҳодисаларини қафтдагидек кўриб, идрок этиб турган шоирлар ушбу жараёни поэтик идрок этиш, туйиш орқали ўқувчига қандай янги гап айтишмоқда, лирикамиз таракқиётига қандай янги ранг ва бўёқлар (фикр, мазмун) олиб киришмоқда?

Сўнгги йиллар ўзбек лирикасида устувор тенденция даражасига кўтарилган фалсафийликнинг асослари бевосита

давр таракқиёти, халқимизнинг онги - дунёкараши билан боғлиқ. Зотан, дунё саҳнида, мамлакатимизда кечаётган ўзгаришлар кўлами шу қадар сермикёски, у бадий ижоддаги шахе, дунё, халқ, миллат, Ватан тушунчалари канорасини кенгайтириб юборди. XX аср фан ва техникадаги кашфиётлар, муваффақиятлар, медицина, биология, кибернетика, автоматика ва телемеханика, компьютер технологияси ва ҳ.к. соҳалардаги ютуқлар, самаралар инсон онги ва тафаккурига, маънавий-психологик оламига янги-янги тўлқин олиб кирди. Бу ҳол ижодкор аҳлининг XX аср кишиси ва жамият таракқиётига оид бадий тадқиқ этаётган мавзулари доирасини ҳам кенгайтириб юборди.

Хусусан, шоирларимизнинг бадий-эстетик принциплари, ўзига хос тасвирий восита ва усуллар, ҳаёт материални танлаш, ёндашиш ва фалсафий талқин этишидаги бетақрорлик ранг-баранг шаклларда тажассум топмоқда.

Буларнинг ҳаммаси, ўз навбатида, замондошларимиз эркин шахе сифатида бугунги тарихий эврилишлар жараёнида ўз ўрни ва ролини ғоят чуқур ҳис этаётганлигидан ҳам далолат беради. Бундай ҳиссиёт, ўз-ўзидан, инсоннинг дунёни ва ижтимоий воқеликни идрок этиш ҳолатларини сершиддат жараёнга айлантириб юборади.

Бадий-эстетик тафаккур инсон психологиясида кечаётган, маънавий ҳаётида содир бўлаётган ўзгаришлар, тебранишлар ик^имини сезгирлик билан илғаб, дарж этмоқда. Лирика ўта нозик ва ингичка идрок, ифода маданиятига эга бўлган санъат турларидан бирики, у ўзининг ушбу имтиёз ва фазилатларидан ўктам фойдаланмоқда.

Сўнгги йилларда адабиётшунослигимизда "фалсафий лирика" термини ўрнида "фикрий шеърият", "ҳикматли маънавият" сингари ибора тез-тез қўлланиб турибди. Бу ибора фалсафий лириканинг табиатини кўп жиҳатдан таърифлай олади. Зотан, фикрни ҳиссий тарзда жўшқинлик билан ифодалаш ушбу турнинг бош ва етакчи фазилатидир.

Шеърий асарларда поэтик фикр доимо эмоционал бўёқда, туйғулар эса фикр нури билан ёритилган бўлади. Ҳис-ҳаяжон ва фикр-мушоҳаданинг бу хилдаги уйғунлиги лириканинг бош Конунларидан биридир. У лирик шеъриятнинг асл табиатидан келиб чўқади ва унинг моҳиятини ташкил этади. Ўзбек танқидчилигидаги лирик шеърда фикр ва туйғунинг Ўзаро мутаносиблиги, лирикадаги эмоционаллик ва

мантақийликнинг уйғунлигага оид ёрқин таърифлардан бирига Ойбекнинг лирикага дойр эстетик қарашларида дуч келамиз: "Кўп кишилар лирикани фақат туйғу, хисдан иборат, деб ўйлайдилар: Бу тамоман нотўғри. Чунки улар фикр ила туйғуни механик айириб қўйдилар. Ҳақиқатда, фикрий мазмун ила боғланмаган "мустақшГ туйғу, хис йўқдир. Шоир лирикага фикр ватуйғуларни шундай бириктирадирки, натижада лирик кжсаклик вужудга келади". Шунингдек, фақат фикриятга ёки фақат хиссиётга берилган шоирлар ижодини соф ҳолда учратиш қийин. Мушоҳадакорлик ва хиссиёт у ёки бу даражада ҳар бир шоир шеърида мавжуд. Ҳамма гап ижод жараёнида ҳар икки асосдан бирининг бўртиб намоён бўлишидадир.

Маълумки, инсон маънавиятини қайта кашф этиш ёлғиз фалсафий лирика учунгина хос бўлган хусусият эмас, бу хусусият умуман санъатнинг вазифасидир. Фалсафий лирика образли тафаккур ёрдамида ҳаёт ва воқеликнинг турли томонлари, инсоннинг маънавий-психологик, интеллектуал дунёсининг янги-янги қирраларини бошқа санъат турларига нисбатан назаримизда нозикрок, сершиддат бир тусда кашф этади. Лириканинг ўзига хос хусусиятларидан бири шунда. Хис-туйғулар, кечинмаларнинг кескинлиги теран ўй-мушоҳадакорликнинг намоён бўлишига монелик кўрсатмайди. Поэтик фикр шеърнинг образли тўқимасидан айрича яшолмайди. У бадий тафаккур қонуниятларига қўра ривожланиб боради. Бунда ўзига хос поэтик умумлашмалар ҳам, ассоциативлик ҳам, бадий деталлар ҳам катта ўрин тутаяди. Шу йўсинда поэтик фикрнинг ўзига хос характери намоён бўлади; фалсафий ғоя ана шу фикр уруғидан униб чиқиб, ўсади ва муайян йўналишда ўқувчига таъсир кўрсатади.

Ҳаёт муаммоларини кенг қўламда, теранлик билан идрок этиш жараёнида ўқувчини мустақил мушоҳада юритишга ундаш фалсафий лириканинг бош вазифасидир. Шу боисдан ҳам бир шеър турли даражада интеллектуал тайёргарликка эга бўлган ўқувчиларда турли хил таассурот қолдириши, турли ўй-фикрлар уйғотиши мумкин. Бу фалсафий лириканинг муҳим белгисидир.

А.Мухторнинг "Юлдузим" шеърига назар ташлайлик:

Тим-қора осмонда юлдуз жимир-жимир...
Нафис туйғуларни жиловлаб гоҳо,
Ақл қўзи билан излайман баҳо:

Бу сирларга етмас бир умр...
Уларга аклимиз нима бизларнинг?!
Ўйларим ўзимга кўринар эриш.
Шундайлари борки, бу юлдузларнинг,
Ер унинг олдида заррадек эмиш!..
Ана, кометадан сачради учкун,
Бош узра қилт этиб узилди бир барг.
Нега яшаймизу кетамизу бир кун,
Кўкка интилишни этолмаймиз тарк?..
Аммо, инсон нотинч, кичик умрини
Шу буюк сирларга бағишлар ҳамон.
Унга тинчлик бермас, талпинтирар уни
Юксак, чексиз ва танҳо осмон.

Шоир ушбу шеърида ўзининг бош эстетик принципи моҳиятидан келиб чиқиб ҳаётнинг азалийлиги ва инсон умрининг эзгулигини тараннум этади. Реал борликҳам, инсон тафаккури ҳам чексиз. Гарчанд, инсон онти, тафаккури моддии олам ҳосиласи эса-да, лекин поэтик жиҳатдан ундан-да гўзал, сабаби, у инсон тафаккури, иродаси ва шижоатининг буюклигини тасдиқлапти. А.Мухтор юлдузларга астрономик тушунча билан ёндашмайди; бу унинг вазифасига ҳам кирмайди; у осмон жисмларининг инсон тафаккурига таъсири масаласини ҳам очиб бераётгани йўқ. Юлдузлар - шоир шеърида инсон умрининг боқийлигини англатувчи куп маъноли образ; У олис, сирли ва англаб етиш қийиндек туюлган оламнинг тимсоли; инсон тафаккури ана шу миссияни адо этишда етакчи вазифани ўтайди, худудсиз осмон сирларини ёритади.

Фалсафий лириканинг фалсафа фанига дахлдорлиги нисбий характерга эга. Олим мантикий тушунчаларга таяниб ҳаёт ва воқелик белгилари хусусида фалсафий хулосага келади; шоир эса, поэтик образлар воситасида фикрлайди, шу поэтик образларга таянган ҳолда ҳаёт ва воқеликка эстетик муносабатда бўлади, ҳаёт воқеа-ҳодисаларини эстетик баҳолайди. Фалсафий лириканинг ўзига хос хусусиятларидан бири ана шу фазилатида равшан намоён бўлади.

Хўш, шундай экан, ҳозирги фалсафий лирикада мундарижасини нималар белгилайди, деган савол ўз-ўзидан кўндалангбўлади.

Маълумки, фалсафий лирика моҳиятини ташкил этган масалалар аксарият табиат ва инсон, шахе ва жамият орасидаги мураккаб алоқаларни акс эттириш орқали юзага

чиқади. Лекин ушбу мавзуларда шеър битишнинг узи фалсафий лирика намунаси яратилди, деган суз эмас, албатта. Ҳамма гап шу йўналишдаги санъат асарининг савияси ва даражасида, шу жумладан, юксак поэтик шеърда умуминсоний мазмун мавжуд бўлишидадир. Фалсафий шеър мундарижасини ташкил этган фикр шоирнинг шахсий-хаётий тажрибаси ва кузатишларидан, ҳаёт, умр, инсоний бурч ҳақидаги тасаввур ва тушунчаларидан, ҳис-туйғуларидан сизиб чиқади. Бу ўринда шахсий-хаётий тажриба авлодлар тажрибасининг, фикрлари, кечинмалари, қизиқиш ва идеалининг инъикосига айлансагина умуминсоний мазмунга эга бўлади. Умуминсоний мазмун - ҳар бир шеър зиммасига юкланган ғоявий-эстетик мақсад билан бевосита боғлиқ^икдагина юзага чиқади.

Хўш, умуминсонийлик фалсафий лириканинг асосий мундарижасини ташкил этар экан, боқий мавзулар унинг ўзига хослигини таъминлар экан, шу кунларда узбек шоирлари яратаётган фалсафий шеърларни классик шоирларимиз ёки қардош республика шоирлари яратган фалсафий шеърлар билан қиёслаганда қайси хусусиятлари билан ўзига хослигини намойиш этади.

Мана шу ерда энди бош масала миллийлик муаммосига келб туташади. Боқий мавзуларнинг қар бир даврдаги поэтик талқини тўғридан-тўғри шоир дунёқарашидан, шудунёқараш билан алоқадорликдаги замон, жамият ва миллий хусусиятлардан сизиб чиққан ғоявий-эстетик мақсадга алоқадорликда инкишоф топади.

Ҳамма даврда ҳам шоир дунёқарашининг шаклланиши ва муайян даражасига доимо таъсир кўрсатиб турувчи ижтимоий-сиёсий шароит, халқхаётининг маданий-иқтисодий ривожига каби факторлар бўлади. Ана шу ҳаётий омиллар тақозосига кўра шеърят инсон умрининг мазмуни, бахти, тақдири ва қаёт муаммоларини поэтик тадқиқ этишга йўналтирилади. Демак, фалсафий лирика намуналарида халқ ҳаётининг таракқиёти, давр, жамият билан боғлиқ ижтимоий-маънавий масалалар кенг планда ишланиши шак-шубҳасиздир. Шу боисдан фалсафий лириканинг публицистик руҳ билан йўғрилган намуналарининг майдоига келиши ҳам табиий бир ҳолдир. Фалсафий лирика вужудидан балқиб турувчи публицистик руҳ, шиор, агитацион-даъват деклоратив шеърлардаги публицистик характердан ўзига хос хусусиятлари билан фарқланиб туради.

Шу маънода лирикадаги фалсафийлик билан публицистик моҳиятнинг ўзига хос мураккаб синтезини намоён этувчи А.Мухтор лирикаси характерлидир. Шоир лирикасида мураккаб тимсолларнинг нозик ифодаси очик даъват билан уйғунликда ифодаланишини, шоирнинг ғоявий позицияси поэтик ассоциацияларда намоён бўлишини кўрамиз. Зеро, поэтик ассоциациялар образнинг асосини ташкил этаркан, у инсон маънавий дунёси, ўй-мушоҳадларининг табиат, жамият, тарих билан боғлиқлиги нукталарини бир кўзгуга йиғади ва ўз қалб кўри билан ёритади.

Умуман, XX аср узбек фалсафий лирикасининг шаклланиши, ривожланиши ва тараққиёттенденцияларини ўрганиш махсус бир тадқиқот объектидир. Бу нарса узбек лирикдси ривождаги бир қатор ўзига хос омиллар билан характерланади. Бу омилларни эса масаланинг танланиши, ишланиши, ёритилиши, услубий ўзига хослик ва ижодий манераларнинг ранг-баранглиги белгилаб беради.

Биз фақат кейинги йиллар узбек лирикаси тараққиётидаги етакчи майллардан бири - фалсафийлик ҳақида фикр юритар эканмиз, шоирларимиз томонидан ва, айниқса, Асқад Мухтор томонидан табиат ва жамият, инсон ва вақт масалаларининг турли аспектларда ёритилиши орқали ҳаёт ҳақида, инсон умри, тириклик моҳияти, онийлик ва боқийлик, инсон тақдирининг бадиий тадқиқ этилиши кузатишларимиз асосини белгилайди.

Хўш, сўнги йиллар узбек лирикаси тараққиётида фалсафий лириканинг мустаҳкам ўрин эгаллаши қандай омиллар билан характерланади? Бу - бирламчи омил. Яна шеърларнинг интеллектуал даражаси, тафаккур миқёслари чуқурлашиб бораётганидир. Лирик қаҳрамонлар ҳаёт ва ўлим, яхшилик ва смонлик, севги ва хиёнат, адолат ва қабохат, гўзаллик ва хунуклик сингари боқий масалалар хусусида кўпроқ ўйлайдиган бўлиб қолди. Юзаки эмас, ҳавоий эмас. Бу борада теран ва доно мушоҳадалар юритаётир. Лирикамиз тараққиётида юз кўрсатган фалсафий теранликнинг моҳияти, аввало, лирик қаҳрамонларнинг фикрлаш, мушоҳада юритишининг чуқурлашуви билан боғлиқдир.

Фикрий теранлик фақат шеърят, хусусан лирика табиатидагина намоён бўлупчи янги сифат белгиси эмас. Бугунги узбек мрозаси, драматургияси ва кино санъатида ҳам VNUH1 чуқур изларини кузатиш мумкин. Бугунги қида лирика табиатидаги интеллектуалликнинг узига хослиги,

моҳияти тўғридан-тўғри халқимиз қаётида содир бўлган улкан ижтимоий-иктисодий ҳамда маданий ўзгаришларнинг характери билан чамбарча Сбоғланиб кетган.

Фалсафийлик - шоирнинг ҳаёт тўғрисидаги, ижтимоий воқелик ва инсоннинг маънавий-интеллектуал ҳаёти ҳақидаги ҳис-туйғулари, эмоционал кечинмалари силсиласи билан узвий туғилган фикрларнинг қуюқдашган поэтик синтезидир. Дид — теранлашган ақл, дейди Монтескье. Том маънодаги фалсафий лирика ҳам теранлашган дид, теран ақл ва теран туйғуларнинг гармоник бирлигидан юзага келади. "Фалсафий лирика, бу — кишилик такдири ҳақидаги ўйлардир. Бу - умрнинг таянч нуқтасини топишга уринишдир. Муаммолар кўйиш ва муаммоларга жавоб излашдир" (*И. Фафуров*).

Хуллас, бугунги кунда фалсафий лирика эпик асос ва публицистик руҳ билан қон-қардошлик муносабатида яшамоқда.

А-Мухтор шеърларида эса фалсафийлик публицистик нутқ билан чатишиб кетади. Лирика табиатидаги ушбу янги шакл шеърятимизнинг келгуси тараққиётида катта бир йўналишни ташкил этади, деган умидбахш фикр уйғотади. Ёшлар ижодида ҳам бу йўналишнинг кучайиб бораётгани шундай дейишга асос беради.

Ақлдан Мухтор лирикасида давр образи ("Даврим тирик бўлар авлодлар ёдида, Яхши фарзанд туккан онадек") келажакни туғиш тўлғоғида бўлган меҳрли, саховатли она сиймосида талқин этилади. Шоир шеърларида фалсафийликнинг ўзгача бир майли кўзга ташланади. Улар инсоннинг ҳаётдаги ўрни, умрнинг моҳияти, эзгулик, яхшилик, гўзаллик яратиш учун йўналтирилган мазмуни, энг аввало, лирик эътироф орқали юзага чиқади. Ана шу лирик эътироф шеърда фалсафий мушоҳадакорликнинг вужудга келишини таъминлайди.

Умуман, поэтик жанрларнинг ўзига хослигини белгиловчи, таъминловчи қатъий чегара йўқ. Уларнинг ўзига хос хусусиятлари нисбий характерга эга. Яъни, сатирик шеър ёки масалдаги шартлиликда инсон умрининг мақсади ва мазмунига дойр фалсафий тушунча ифодаланиши, ёхуд соф фалсафий шеърда сатира элементи учраши мумкин. Шунинг учун ҳам фалсафий лириканинг публицистик поэзия билан, пейзаж ва интим, севги-муҳаббат лирикаси билан, эпик асос билан синкретик боғлиқликда намоён бўлишида унинг ўзига хос характерли хусусиятини очиб берувчи бир белгини курам из.

Фалсафий лирикада тимсоллар, поэтик ассоциациялар муайян фикрнинг тиниқ ва ёркин ифодаланиши, кенг ва чуқур умумлашмалар чиқариш учун хизмат қилади. Шу маънода хис-туйғулар ҳам маълум поэтик кайфият яратишидан ташқари етакчи фикрни нурлантириш учун бўйсундирилади. Фалсафий лирикада эмоционал кечинма, метафора ва ассоциациялар инсоннинг табиат, жамият, объектив дунё билан боғлиқлиги, алоқадорлиги нукталарини очиш учун йўналтирилади. Бу нарсанинг Асқад Мухтор шеърларида давр, замон ва инсон аспектида ифодаланишини кўрамиз.

Хуллас, Асқад Мухторнинг фалсафий лирикасида замон ва инсон, табиат ва жамият йўналишларида бадиий тадқиқ этилаётган масалалар бани одамнинг ўз асри, халқи, ватани, умри олдидаги, дунё ва келажак олдидаги масъулиятини тасдиқлайди. Ана шу нурпош фазилятлари билан у умуминсоний мазмун касб этади. Лирикамизнинг бугуни ва эртаси билан хамиша ҳамнафасдир.

БАДИЙ ТАФАККУР ТАБИАТИ ВА ИНДИВИДУАЛ УСЛУБ ҚИРРАЛАРИ

Бадиий асарда намоён бўлган шоир услубининг бир қирраси бадиий асар услубини ҳам ташкил қилади. Шоир услуби унинг асарларини ташкил этувчи барча бадиий компонентларда кўзга ташланади. Усуллар мажмуасида кам индивидуал услуб қиррасини топиш мумкин. Умуман, ҳар қандай бадиий компонентларда ҳам услуб белгилари ётади.

Ўзбек шеъриятида индивидуал услуб масаласига дойр бир қатор ишлар яратилди. Бироқ бу масала ҳали мукамал ва атрофлича ўрганиб бўлинди, дейиш қийин. Услуб — бу ниҳоятда катта масалаки, унинг барча унсурларини тўлиқ ишлаш келажакнинг ишидир.

Биз ана шу масаланинг фақат маълум бир қирраларини, яъни Асқад Мухторнинг мавзуга ва қаҳрамонга ёндашиш асосида индивидуал услубининг намоён бўлишини кузатишга интиламиз. Шоир қаҳрамонларни тасвирлашда улар табиатидаги қандай қирраларни, томонларни, қайси хусусиятларини кўпроқ кўради? Қаҳрамон ҳаётининг қайси қирраларини асос қилиб олади?

Асқад Мухторнинг "Мангуликка дахлдор" поэмасида бугунги кун одами қандай хислатларга эга бўлиши керак, деган масала ётади. Шоир ана шу эзгу, олижаноб хислат-фазилатларни излаб топиш ва уларни намойиш этиш йўлида мутгасил изланади.

Асқад Мухтор - Шарқклассикларидан Бедил, XX асрнинг улкан шоирлари Ғафур Ғулом, Мақсуд Шайхзода сингари файласуф шоир. Агар Ғафур Ғулом фалсафаси инсон ғурурининг ҳаётий асосларини, келажак романтикасидаги фараҳбахшликни тасдиқэтса, Мақсуд Шайхзода фалсафаси, асосан, ватанпарварлик, олижаноблик ва она юртга бўлган меҳр-муҳаббат асосларини бадиий умумлашма — хулосаларда намойиш этади. Асқад Мухтор шеъриятида бу ҳар иккала устоз анъаналари янги бир кўринишда — замонага муносиб

яшаш зарурати нималардан иборат, деган саволга жавоб ахтариб, фалсафий муқоясалар топиш, поэтик далиллар яратиш иштиёки билан изланишда кўринади.

Аскад Мухторнинг сермулоҳазакор шахсиятида ҳаётдаги барча нарсалар инсоннинг замона талаб этаётган маънавий камолотга эришиши учун ибрат бўларли аҳамият касб этади. Шоир қаммавақт улардан ана шу моҳиятни излайди. Худди жамият олдидаги масъулиятни юксак даражада бажара олмаётгандек, ўз-ўзидан қоникмаслик туйғуларига, мулоҳазаларга берилиб, бадий тадқиқот олиб боради. Шоирнинг 70-80-йиллар, XX аср адоғидаги лирикаси, хусусан, "Мен дунёга келиб дунё орттирдим", "О, юлдузлар, тунги ошноларим" туркумлари, "Мангуликка дахлдор" поэмаси мана шундай ўзига хос изланишлар самарасидир.

Шоир поэманинг "Мангулик арафасида" этюдиди инсон умри, яшашнинг моҳияти, тирикликнинг том маъно-мазмунини поэтик тадқиқ этишга интиларкан, бу ҳақдаги ўз қарашларини лирик қахрамон тилидан қуйидагича ифодалайди:

Улим нима? Ўлим шуки, дунё қолади,
Ўлди демак - бир эмас, минг дунёдан ўтди.
Бири — ўғли, туткич бермас шуъладай митти,
Балки шундан нурдай чўзилиб кетар авлоди.
... Оғир бўлар, лекин оддий бўлар ўлимим,
Уни гўзал, юксак сўзлар билан атаманг...

Фақат эзгулик учун бағишланган умргина бокиадир, деган маъно поэманинг ўзак мағзини белгилайди. Асарда Рустам ва Рафиктақдирини ана шу устувор мазмун нурлантириб туради. Улар халқ бахти, ҳаёт ҳақиқати, эзгу адолат йўлида ҳалок бўлсалар-да, ўз келажагини фидойи ҳаётлари билан нурга безайдилар:

Йўли узуи
сўнган
юлдуз иурининг,
Унинг ёди билан кучлиман...
Улар ҳақиқатга ташна туғилиб,
Фақат қураш билан қондилар.
Дилда имон бўлиб,
Ўткир дард бўлиб,
Мангу олов бўлиб қолдилар...

Умуман, Асқад Мухтор лирикасида бўлганидек, поэмаларида ҳам инсон умрнинг моҳиятида нималар ётишини мутафаккирона кашф этишга томон йўналтирилган гузал бир пафос ҳукмронлик қилади. Шунинг учун шоир лирикасининг асосий поэтик воситалари тирикликнинг моҳиятини очувчи мўъжаз-мўъжаз картиналар ва сермазмун тимсоллар силсиласидан иборатдир. Унинг шоирлик тафаккурида "сўз-образлар"га нисбатан манзара-образлар муҳим ўринни эгаллаши сабаблари ҳам, шубҳасиз, мана шунда.

Шоир услубидаги ушбу белгилар, айниқса, 70—80-йилларда ёрқинлик касб этди. Унинг 50-йиллардаги шеърлятида ("Бир туп ўрик...", "Баҳодир", "Нихол'х "Йўлда", "Севаман'х "Дарахтларни буркаб" каби) умр талқини ўзгачароқ оҳангга эга эди. Умрни беҳуда ўтказмаслик, қандайдир "иккинчи умрни қўмсаб" ҳаёл кучини зое кетказмаслик, умр мазмунини турмушга эртароқ ярашда, фидойиликда, деб билиш каби фикрлар кичик ҳаётий деталлардан катта умумлашмалар чиқариш ёхуд реалистик ҳаёт картиналарини чизатуриб қутилмаган хулосалар ясаш орқали намоёиш топади:

Фарзандлик, гражданлик шонли бурчини
Аю этмоқ учун берилган фурсат.
Кам деб нолимайман.
Умрим бўлар узун,
Б и рор дақиқаси беҳуда кетмас.

80-90-йилларда Асқад Мухтор ижодининг мазкур хусусияти ҳар томонлама камолотга эришди. XX аср одамларининг ҳаёти, улар умрининг меҳнат ва курашлар самарасига қаратилган мазмуни О'Тушларим, безовта тушларим", "Телба даре экан умр дегани", "Тонг", "Терак", "Хотиралар", "Заррама-зарра" каби) шоир шеърлятида халқ тақдири, миллат келажаги билан боғлиқ.пиқдоталқин этилади.

Асқад Мухтор шеърляти моҳиятан "картина"ли. Фақат 50-йиллардагидан фарқ/ш ўлароқ, ана шу "картинали^лик хаддан ташқари объективизмдан қутулган. Эндиликда шоир картина яратиб, уни бутунлай ўқувчи ҳукмига ҳавола қилиб қўймайди ёки фақат картина сўнгидагина "қиссадан ҳисса" чиқармайди, балки, кўпинча, бу картинадаги муҳим ҳолатларни файласуфона лирик умумлашмалар нури ила ёритиб ўтишга интилади:

Жимлик суронлардан кучлироқ янграр,
Ўқдан кучли янграйдиган бир сўзни изла!
Қўзлар ва асаблар, хаёллар, ранглар,
Юракларнинг ҳаяжонли жимлиги, сўзла!
Қийналма, яширма дардли қаърингда,
Гапир, бир зумдан сўнг чил-чил синасан.
Айтилмаган сўзинг билан бирга қабрингда,
Мангу тинасан...

Ҳаётни мазмунли утказиш кераклиги ҳақидаги фалсафий-бадий образ лирик қаҳрамон қалб нидосида поэтик намойиш топяпти. Агар жиддийроқ эътибор берсак, бу гап ҳам шоирнинг ўзига тайин этган умр йўли — изланишларининг мевасидир, услубини англатувчи бир деталдир, деган хулосага келишимиз аниқ.

Бу ўзгариш шоир шеъриятида тўсатдан содир бўлгани йўқ. Шоирнинг узи "Заррама-зарра" шеърида ушбу сифат ўзгаришига жавоб бергандек бўлади. Аввал ўсмирлиги ўйчан, "минг хаёл"га ошно бўлиб ўтади, гоҳ уни "каттик ваҳима"лар ўз гирдобига тортиб кетади. Ахир, "олдинда ўлим бор, муқаррар ўлим"¹. Инсон умрининг ниҳояга эғалиги лирик қаҳрамонни адоқсиз ўйлар, кечинмалар оғушига олади. Бобосининг улфатларидан қулоғига чалинган "инсон бу дунёда бир меҳмонлиги^дан ларзага келади. "Шафқатсиз чолларнинг совуққонлиги"¹ каршисида вужуди титраб кетади. Ана шу рухий драматизм унинг деярли бутун ижодига нур таратиб туради. У умрнинг моҳияти одамлар тақдири билан боғланишда, фидойиликда, халқ иши учун яшаб мангулик яратишда, деб билади:

Йиллар ўтди, йиллар ўтган сайин
Одамларга ўтдим мен зарра-зарра.
Умрим зарра-зарра одамларга ўтди,
Зарра ўтган сайин ортди минг қарра.
Севган гулларимга кўз нуримни бердим,
Қилган ишларимга ўтди ҳаётим.
Айтган сўзларимга қайноқ хислат ўтди,
Рухим, шубҳаларим, ўйларим, отим...
Бир-бир нарса чарга ўтди борлиғим,
Кўзларимдан ўтди, ўтди қўлимдан.
Дилимдан, тилимдан зарра-зарра ўтдим,
Энди мен кўркмайман ўлимдан!

Зеро, замонга муносиб яшаш учун нима қилмоқ керак, деган саволга ана шундай жавоб билан яшади шоир. Бу унинг замонага муносиблик ҳақидаги бош фалсафаси. Худди шу фалсафани ҳар гал ҳар хил муносабатлар билан ҳар томонлама ёритиб беришга интилиш Асқад Мухтор ижодидаги етакчи майл - услубнинг бир қиррасидир.

Биз мазкур шеърларга ("Тушларим, безовта тушларим", "Заррама-зарра" ҳ "Вақт", "Хужайра бўлиниб бўлар чилпарчин", "Телба дарё экан умр дегани"⁴) кўпроқтўхталиб ўтишимиз бежиз эмас. Улар "Мангуликка дахлдор" поэмасининг юзага келишида асос вазифасини ўтаган. Уларда поэмада илгари сурилган бош ғоянинг қуртак ҳолдаги кўринишлари мавжуд. Зеро, лирик поэма айнан ана шундай ўнлаб, юзлаб туйғулар, таассуротлар силсиласидан иборат.

Шоир яшашни, тирикликни, эзгуликни, инсон ҳаётининг бўлиқ мағзини вақт тарозусида тортади. Пуч, бемақсад, бенаф кечган умрларни Вақр ўқи билан шафқатсиз нишонга олади, тилка-пора қилади. Шу боисдан ҳам шоир поэтикасида вақт, замон, давр образлари кўплаб учрайди. Асқад Мухтор фалсафаси - гуманистик характери, баъзан оғир, баъзан аламли, лекин барибир уфқи ёрқин бўлган умидбахш, ҳаётсевар руҳи билан кучли.

Инсон умрининг моҳияти, ўлим ва барҳаётлик, инсон ва давр. инсон ва ижтимоий воқелик, бурч ва маънавий бойлик, бундай бойликка эришиш йўлидаги курашлар табиати, сўз мулкига муносабат - шоир фалсафасида ўзига хос яқун топувчи муаммолар, асосан, мана шулардир. Унинг фалсафий лирикаси, асосан, бир-бирига зид эҳтирослар тўқнашувини ифода этади ва кўпинча тугалланган бир мантикий ечим (поэтик умумлашма) билан яқунланади.

Асқад Мухтор фалсафаси, бир томондан, халқимиз эътиқоди билан нафас олади. Инсонга ҳаёт бир марта берилган, шунинг учун ҳам у ўзидан кейин ҳаёт қолдириши шарт, деган эътиқод унинг поэзиясида балқиб туради. Бу хусусиятни шоир поэмаларида ҳам яққол кузатиш мумкин. Чунончи, "Мангуликка дахлдор" қаҳрамони Рустам фаолияти бунга мисол.

Асқад Мухтор шеърлятида қудратли, барҳақ ва барҳаёт табиат ҳам доимо инсоннинг, бани одамнинг буюк шижоатини, буқилмас матонатини қуйлаш воситасига айланади:

... Оқчарлоқ галаси қўнар кирғокка...
Сиз кўринг чинкироқ бу галаларни
Денгизда дахшатли довул турганда!
Булутдай тўлғаниб, безовта, нотинч,
Дам кўкка, дам пастга ўзин урганда!
Денгизни офатдан асрамоқчидай
Гўё чорлайдилар осмон сари.
Юксак софликларга эргаштириб чиқиб,
Уни қутқармоқчи бўлган сингари.
Фақат нон деб яшамайди инсон ҳам Ерда,
Уни довуллардан асраш аҳди бор,
Уни осмон софликлари билан,
Юксакликлар билан этмоқчи пойдор.

Асқад Мухтор лексикасида баландпарвоз, жимжимадор, ялтироқсўзларни умуман учратмаймиз. Унинг поэтик нутки учун ички динамика, кенгқўламлик, бир-биридан йирик тушунчаларни мантиқан, шартли яқинлаштириш, айниқса, характерли. Бу шоир учун замондошларимиз образини акс эттирувчи лирик қахрамон табиатида мураккаб хис-туйғулар, фикрлар қуюнини жамлаш, талқин этиш имконини беради. Шоир кенгтарихий ва фалсафий умумлашмалар чиқаришга интилар экан, турли хил ижтимоий воқеа-ходисаларни англаган кўплаб деталь ва тушунчаларни, образларни киноленталари сингари монтаж қилади, шу билан яхлит фалсафий фикрнинг ички изчил ривожини асослайди. Поэманинг бош қахрамони - Рустам образига катта фалсафий умумлашмани намоён этиш зиммаси юкланган. Реалистик тасвир, воқеликнинг реал ассоциативлиги бу ёрқин умумлашмага ҳаётийлик бағишлайди. Реал воқелик хоссалари, киномонтаждаги кадрлар сингари, Рустам образининг тулақончилиги, бош юянинг яхлитлиги учун хизмат қилади. Ассоциатив мушоҳадакорликдаги интеллектуаллик, фалсафий чуқурлик шоир поэмасида қандайдир бир давомли эмоционалликка эришишга, чуқур лирик кечинмаларни беришга монелик қилмайди:

Бизни қарздор қилиб кетди у,
Мана, сен умримнинг бир қатрасин ол,
Қатралар олади қуёшдан ёғду,
Унда нур бор, табассум, ҳаёл...
Демак, у бор.

соф лирик поэмалар бўлса, иккинчиси, эпик элементлар аралашган лирик поэмалардир. Бу ҳар икки жанр кўриниши бугунги кун поэмачилигимиз тараққиётида етакчи уринни эгаллаб бораётир.

Аслида ҳар икки типдаги лирик поэмалар-моҳиятан бири-бирига анча яқин, уларнинг ўртасида девор билан ажратгудек катта фарқ йўқ. Монолог типидagi соф лирик поэмаларда, юқорида таъкидланганидек, лирик қаҳрамон қалби ҳамда ундаги туғёнли хиссиётлар, кечинмали ўйлар орқали объектни, воқелик манзараларини кўрамиз ва хис қиламиз. Умуман, ҳаёт материалининг характери тасвир йўналишини тақозо қилади. Сўнги йилларда лирик поэмаларга эпик элементларнинг кириб келишини ҳаёт материалининг ўзи талаб қилди. Шундай ҳаёт материаллари ҳам бўладики, улар моҳиятини яхлит монологда, лирик планда очиш қийин. Шу боисдан унинг характери эпик элементни тақозо қилади. Эпик элементли лирик поэмалар, афтидан, лирик қаҳрамон қалбини бевосита тасвирда мукамал очишга монелик кўрсатган пайтда вужудга келса керак. Яъни ҳаёт материали ўзини (ўрни келганда) объектив тарзда тасвирлаш учун шоирни "мажбур қилади". Нарса ва воқеа-ҳодисалар қаршисида турган лирик қаҳрамоннинг қалб нидоларини ифодалаш бевосита; объектив борликдаги воқеа-ҳодиса ва нарсаларнинг ўз образларини яратиш билан бир каторда улар қаршисида турган қалб садоларини бериш ҳам бевосита, ҳам бавосита тасвир усулидир. Кейинги тасвир усули кўпроқ эпик элементли лирик поэмаларга мансубдир. Агар лирик қаҳрамон психологиясини очишдаги бевосита тасвир усулида унинг қалб туғёнлари, хис-хаяжонлари, фикр-ўйлари тўғридан-тўғри берилган бўлса, тасвирнинг бавосита турида лирик қаҳрамон қалб нидоларини юзага чиқарган нарсалар, хис-туйғу ва кечинма-ўйларини тўғдирган омиллар ҳам асарга олиб кирилади.

Бутун асар лирик қаҳрамоннинг яхлит монологидан иборат бўлмай, узилиб-узилиб ҳам қолади. Ана шу узилишлар орасида персонажлар аралашади, уларнинг бевосита нутқи, сўхбати берилди. Лирик қаҳрамон монологининг бўлиниб туриши асарга эпик элементларнинг аралашгани демакдир. Эпизодик характерна эга бўлган бу эпик элементлар шоирнинг онги, фикри, туйғулари орқали субъектив тарзда тасвирланади. Аслида бутун асар лирик қаҳрамон нутқи - монологидан иборат бўлса ҳам, ундаги эпиклик лирик коллизиялар тарзида намоён бўлади.

Сўнги йилларда бу ҳар икки типдаги поэмаларда ҳам лирик қаҳрамон характери яратишда тасвирда психологизм бош омилга айланди. Яъни, лирик қаҳрамон психологиясини социал муҳит, ижтимоий воқелик муаммолари билан уйғун ҳолда тадқиқ этиш майли кучайди. Буни қуйидаги объектив ва субъектив омиллар билан изоҳлаш мумкин:

Биринчидан, сўнги йилларда инсон шахсига бўлган эътиборнинг кучайиши, инсоннинг руҳий ик/шмларини, қалбининг тўрт фаслини тадқиқ этиш - бевосита унинг онги, савияси, фантазиясини ҳам кенг қамраб олишни тақозо этди. Кейинги пайтда ҳаётимиздаги улкан ўзгаришларнинг инсон психологиясига таъсири унинг маънавий дунёсини ҳам, онгини ҳам, фикрлашини ҳам тубдан узгартириб юборди. Бу мушоҳадакорлик, теран фикрлаш жараёни фақат айрим одамлар шахсидагина рўй бериб қолмай, умумхалқ руҳияти, миллат психологияси учун характерлидир. Кейинги йилларда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида (медицина, ядро физикаси, техника тараққиёти, биология, ирсият инженерлиги ва бошқалар) қўлга киритилаётган беназир самаралар биринчи галда ана шу умумхалқтафаккуридаги мушоҳадакорликнинг чуқурлашгани билан асосланади.

Ижтимоий воқелик шоирга икки хил йўл орқали, яъни бевосита ва билвосита таъсир қилади. Бирламчи, шоир ана шу воқелик психологиясини, ҳаётий жараёнларнинг ўзини бевосита кўрсатса, иккиламчи, мазкур жараён оқибатида жамият -руҳиятини, фикрлаш тарзини ва тафаккур даражасини акс эттиради. Шунга асосланиб, кейинги йилларда халқимизнинг интеллектуал дунёси теранлашди, унинг фикрлаш характери янгича маъно касб этди, дейиш мумкин. Шахе табиатидаги ана шу ўсиш-ўзгариш моҳият-эътибори билан унинг онги - савиясини, мушоҳада доирасини ҳам кенгайтириб юборади. Демак, шоирларнинг тасвир объекти - замондошимиз ҳам юксак савияли, интеллектуал шахедир.

Иккинчидан, замондошимиз қалбини давр қалби билан омихта тадқиқ этиш ижодкордан унга чуқур мушоҳадакорлик билан ёндашишни талаб этди. Натижада фалсафий ўйлар билан йўғрилган поэмалар кўз очди. Демак, жанр табиатида (лирик қаҳрамон психологиясини намоён қилишда) интеллектуаллик, фалсафийлик, фикрий теранлик сингари хусусиятлар чуқур илдиз отди.

Маълумки, ижтимоий-фалсафий масалалар доимо бадиий ижоднинг диққат марказида турган, унинг мундарижасини белгилаб келган. Зотан, Эпикур ҳам: "... ким фалсафийлик қилишнинг вақти эмас деярти, кимки шундай деса, бу ҳали бахтли бўлишнинг вақти эмас, деган билан баробар", деган экан. Чиндан ҳам жаҳон бадиияти хазинасини бойитган бадиий-эстетик баркамол асарларни фалсафий маънодан холи тасаввур қилиш мумкин эмас.

Адабий жанрлар ўртасидаги диффузияланиш (чатишиш, бирикиш) жараёни, етакчи хусусиятларини уз табиатига сингдириш ҳодисаси адабий ҳаётнинг устувор аломатларидан биридир. Бу билан жанрлар эски чегараларини бузмайди, асло. Балки аввалги сифат белгиларини ўзгартириб, янги воситалар, ранглар ҳисобига бойий бошлайди. Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов: "Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, бир маҳаллар орасида хитой девори бўлган поэзия турлари - гражданлик, публицистик, сиёсий, лирик поэзия ва ҳоказолар энди ажойиб равишда бир-бири билан қўшилиб кетаётгиди. Публицистик йўналишдаги шоирнинг воқеликка интим муносабатлари ҳам очик-ойдин тасвирланиши шеърнинг самимиятини, ишонтириш кучини оширмоқда ва аксинча, интим шеърларда фажданлик бўёқларининг бўлиши унинг ижтимоий салмоғини кучайтираётир", - деганда минг қарра ҳақ.

Бундай сифат ўзгаришлари жараёни объектив воқелик тақозоси билан юзага чиқди. Бу даврда фақат инсон шахсининг ўзигина эмас, балки у билан боғлиқ бўлган саноксиз ҳаётгий омиллар ҳам шоирлар диққат марказига ўтган эди. Уларнинг асоси объектив дунёга ва тарихга уланади. Инсоннинг мураккаб маънавиятини чигал ва сертугун воқелик билан боғлиқжуда тасвирлаш учун биргина эмоционал лирик бўёқларнинг ўзи кифоя қилмай қолди. Энди айтиш мумкинки, эпик элементнинг кўзи қайта очилди. Демак, лирик поэма инсоннинг ички оламини, туйғуларини кўрсатиш орқали жўшқин дунё воқелигининг оқимини англашга ўтди. Зулфиянинг "Адиб сафарда", Асқад Мухторнинг "Мангуликка дахлдор" поэмаларидан кеин яратилган А.Ориповнинг "Ранжом", "Сохибқирон" асарларини ҳамда Ҳусниддин Шариповнинг "Яшамок керак", Эркин Воҳидовнинг "Рухлар исёни" сингари дostonларини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Лирик поэмачилигимиз янги хусусиятлар кисобига бойиш билан баробар аввалги хислатларини ҳам саклаб қолди. Булар унчалик мураккаб бўлмаган сюжет, композицион жиҳатдан мухтасар яхлитлик, ортиқча тавсиф элементларини инкор қилиш ва, ниҳоят, эмоционал тарангликка, интеллектуал жиҳатдан мукамалликка эришишдир. Лиризмнинг сифат ўзгаришлари лирик "мен"нинг ҳаёт ва воқелик жараёнларига субъектив муносабати орқали юзага келган ҳис-туйғулар, кечинма-ўйлари силсиласининг объектив моҳиятида ҳам равшан намоён бўлади. Ана шу объектив ҳосиланинг характери лирик поэма жанри табиатидаги у ёки бу элементнинг устунлигини (лиризм билан йўғрилган публицистик руҳ, фалсафий теранлик, драматик коллизиялар каби) намоён этди. Айтиш мумкинки, лирик поэма эндиликда жанр табиатидаги барча хусусиятларни тўлиқочиб беролмай қолди. Шу боисдан бўлса керак, янги эстетик терминлар пайдо бўла бошлади (қасида-поэма, фалсафий поэма, драматик поэма, эртақ-поэма сингари). Диалоглар ижтимоий-фалсафий мазмунни (юкни) ҳам ўз зиммасига олиши, қаҳрамонлар психологиясини, воқеаларнинг кескин кесишган нуқталарини очиши каби хусусиятлар касб этишида драманинг ҳозирги поэмачилигимизга кўрсатган таъсирининг, поэма жанри табиатида пайдо бўлган структура ўзгаришларининг баъзи белгилари зухур топади. Д.Қуғултиновнинг "ЧУлобит маҳбуси", С.Кирсановнинг "Дилфиниада", Асқад Мухторнинг "Мангуликка дахлдор" поэмалари шу жиҳатдан характерлидир.

Лиризмнинг ички ўзгариш жараёнини бошдан кечириши фақат интим - субъектив кечинма, туйғу коллизиялари билан чекланиб қолмаслигида, инсон руҳий оламининг янада кенг уфқларини, ранг-баранг қирраларини қамраб олишида кўринади. Жанр табиатидаги бу жараёни Асқад Мухтор куйидагича изоҳлайди: "Менимча, поэмачилик ҳозир қандайдир изланиш даврини бошидан кечиряпти. Бу, поэзиянинг прозадан янада ажралиш, узок^ашиш тенденцияси билан боғлиқбўлган табиий ходиса. Эски, оддий сюжетли, эпик турга қайтишга юрак дов бермаяпти, чунки поэтик беллетристика даври ўтган, янги фалсафий, салмоқли ўй суриш поэмаларининг эса хали етилмаган хом жойлари кўп. Эскича маънодаги сюжетли поэмаларда ҳозирги замондошнинг кенг мулоҳазаларини бериш қийин бўляпти, янгича ўйчан ёки қасида поэмаларда эса замондошнинг инсон

сифатидаги маиший деталларига жой топилмаи, консизрок бўлиб қоляпти. Ҳозир бу икки турни кўшиб, иккисининг ҳам яхши томонларидан фойдаланиб поэма яратиш тажрибалари ҳам кўриняпти".

Ана шу излаш-изланиш натижасида юқорида қайд этилган янги типдаги эпик элементлари қуюқ лирик поэмалар майдонга келди. Бу хилдаги поэмаларда лирик қахрамон психологиясини очишда аналитик тасвир етакчилик қилмоқда. Аввало, мазкур типдаги лирик поэмаларнинг эпик элементи ҳақида.

XX аср адоғида, хусусан, 80-йилларда яратилган поэмалар табиатидаги эпиклик аср бошларидаги, айтайлик, 20—30-йиллар поэмаларидаги эпик усткурмадан анчагина фарк қилади. 20-30-йилларда яратилган лирик поэмаларда Гурток^, "Чироғ", "Украина еллари" каби) халқтақдири, умумхалқ психологиясини очиш орқали шахе табиатидаги ўзгариш куртакларини кўрсатиш етакчилик қилган эди. Бу - поэма жанри табиатидаги ички сифат ўзгариши эди. Бирок жанр ўз принципини, моҳиятини йўқотмади, албатта. Умуман, ҳамма даврда ҳам поэма асосини воқеа эгаллаб келган. Бу даврда воқелик қўламини акс эттириш эпиклик моҳиятини ҳам асослади. Лекин у ана шу воқеа оқимиға тортилган шахе - лирик қахрамоннинг ички дунёсидан алоҳида холда мавжуд эмас эди. Воқелик моҳияти, ички тадрижи лирик қахрамон характеринингтакомили билан ўзаро боғлиқликда кўрсатилди. Эпиклик асосида воқеанинг бевосита ривожи биринчи планда турса, шоирнинг лирик чекинишлари ва ўй-фикрлари эпик қўламини тўлатувчи қўшимча компонентлар сифатида хизмат қилди. Ана шу жиҳатлари билан 20-30-йиллар лирик поэмаларидаги эпик характер классик достончилигимиздаги эпикликдан фарк қилади.

Бугунги кунга келиб лирик поэма диққати "коллектив дунёси^дан якка шахе дунёсига - унинг жамият билан, давр билан боғлиқлиги масалаларига ўтгач, энди эпикликнинг моҳияти ҳам, характери ҳам сифат ўзгаришига >^қради. Ҳозирги лирик поэмалардаги эпик асоснинг характери асар ҳажми, мазмунини ташкил этган ҳаёт материалининг кенглиги ва серқирралиги билан эмас, балки воқеликнинг аеосий жараёнларини, давр нафасини, халқхаётини акс этширишда лирик қахрамоннинг фикрлаши, мулоҳаза юрийтиш қўлами, бадий-эстетик ҳамда фалсафий умумлашма-хулосаларнинг масштаби билан белгиланади.

Шу маънода Асқад Мухторнинг "Мангуликка дахлдор" асарини кейинги йилларда икки турнинг ижобий хусусиятларини кўшиб поэма яратиш тажрибасининг энг яхши намунаси сифатида кўрсатиш мумкин. Зеро, унда сўнги йиллар поэмачилигимиздаги сифат ўзгаришлари, хусусан, лирик ва эпик асос бирлигининг ранг-баранглиги, типиклаштириш принципларининг хилма-хиллиги, лирик характерларнинг оригинал ва бетакрорлиги каби хусусиятлар яққол кўринади.

"Мангуликка дахлдор" поэмасида лирик ва эпик асос омихталиқда бир бутунликни ташкил қилади. Бу яхлитлик воқелик тасвиридаги эпик сахналар лирик қахрамоннинг эмоционал кайфияти ва хис-туйғулари билан йўғрилганида, лирик ифодада эса ижтимоий-фалсафий умумлашмаларнинг эпиклиги билан характерланади.

"Мангуликка дахлдор" поэмасидаги лирик асоснинг характерли белгилари, аввало, мазмуннинг эпиклигида, лирик қахрамоннинг фикрлаш кўламида кўринади. Ушбу хусусият лирик асос хукмронлик қилган митти этюдларни эпик асос билан (айниқса, биринчи қисмдаги) объектив тасвирлашга ва уларнинг яхлит бирлигига эришишга имкон беради. Лиризм эпикликка ўз ўрнини бўшатгач, бутунлай йўқбўлиб кетмайди. У шоирнинг воқеликка муносабатини, эстетик баҳосини ифодалаган лирик чекиниш ва умумий эмоционал кайфият заминида бўлади. Рустам характерининг психологик тақлилини бериш учун яратилган фонда, яъни воқелик картинаси чизилган биринчи қисмда лиризм қайноқ фаолият кўрсатмайди. Иккинчи қисмда эса умумий оҳанг бир оз ўзгаради. Энди лиризм биринчи планга кўтарилади. Авахта лавҳасида, Рустам ва Рафиқ мулоқотида, Рустамнинг бозорда халойиқ ўртасида сўзлаши, ўз ҳаётий эътиқоди мағзини зоҳир этиши — барчаси умумлашган картина ҳолида эрк, озодлик ва бахт учун жонини фидо қилган ўтмишдошларимиз қиёфасини намоён қилади. Фалсафий фикрларни умумлаштирган қайноқ лирик туйғу поэма хотимасида яна асосий ўринни эгаллайди.

Хўш, ана шу лирик ва эпик асоснинг ўзаро боғлиқлиги, бир-бирини тўлатиши қандай тажалли топади? Бу яхлитлик эпик сахналар лиризм билан йўғрилганида (Рустамнинг ички монологлари, ўй-хаёллари - "Карвонда" ва "Чалқар" этюдидаги), лирик оқимнинг эса эпик кўламидадир. Субъектив кечинмалар эпик картиналарда янада тиниқакс

этади, туйғуларнинг изчил оқимида эпик асос якқол кўринади. Поэмада эпик сахналарнинг лирик бўёқда жонланиши шоирнинг мохирона қўллаган сифатлари, тахи бузилмаган оригинал образлари билангина кифояланмайди, балки сатрларнинг ритми, оҳангдорлиги, эмоционал таъсири билан ҳам характерланади. Шоир ҳар бир эпизодда ана шу тасвирланаётган ҳаёт бўлагининг талқинига мое ритм танлайди, миераларнинг оҳанг бутунлиги ана шу воқеа руҳини тиник акс эттиради:

Уфқ ҳамон ўша-ўша, сир ва сеҳр,
Охири йўқ, боши ҳам йўқ, бир тилсим,
Ўзи чорлаб, ўзи қочар, гўё дер:
Ҳар ким мовий манзилига интилсин.
Тунлар оша, кентлар оша юради,
Гоҳи пинҳон, гоҳи дадил, ошқора.
Гоҳи кўпас, гоҳи дарвиш бечора,
Аммо фақат ўзгармайди юраги.

Мазкур сатрларнинг ўзидаёқ лирик оҳанг пардасининг кўтарилишини, субъектив туйғунинг ўсишини очик кузатиш мумкин.

Лирик қаҳрамоннинг тасвирланаётган воқеликка муносабатидан сўнг лирик бўёқянада қуюқлашади. Уфқдаги гоҳ саробдек, гоҳ ёлқиндек жимирлашнинг мантиқ ипи инсон тириклиги, умр моҳиятига келиб уланади — "Қисқами ё заволсизми умрлар". Ушбу аснодан эътиборан лирик дўлқин эпик асоснинг чехрасидаги пардани кўтаради, яратилган" эпик фон ижтимоий мақсадга бўйсундирилади. Оқибатда: "Узоқми йўл, яқинми?" сатрига етгач, эпик тасвирни лирик тўлқин тўлатади.

Умуман, поэманинг биринчи қисмида лирик ифодадан кўра эпик тасвир кучли. Буни ҳаёт материалининг умумий руҳи тақозо этган, шекилли. Рустам фаолияти орқали воқелик руҳини бериш, долғали давр ритминини кўрсатиш шоир учун бевосита объектив позицияда туришни, тасвирда эса эпик йўл тутишни талаб қилган. Шу боисдан бўлса керак, лирик қаҳрамон воқеага тсч-тсз муносабат билдирмайди. Фақат рассом кўзи билан объектив картииалар яратади. Бу қисмда воқеалар ҳақидаги ўй-мулоҳачаларии англатишдан кўра шу воқеалар кечган жарасмли кўрсатиш кучли. Қаҳрамоннинг воқеликка муносабати ("Чалқар" людидаги Рустамнинг

шакардаги ола-ғовур, офицерларнинг маст-аластлиги, солдатларнинг бозорда мол ўйирлаши, бозордаги сўкинишлар каби ҳолатларда) кўнглида туғилган ўйлар, эпизод характеридаги сюжет чизиклари, ситуациялар орқали бир бутунлик касб этади.

Иккинчи қисмда эса лирик тасвир устунлик қилади. Бу, чамаси, драматик ва фожиавий сахналар моҳиятини, Рустам ва Рафиқ психологиясини очиш, қаҳрамонлар қалбидаги руҳий кечинмаларни чизиш, ички кураш коллизияларини бериш натижасидир. Асардаги лиризм 20—30-йилларда ёки 60-йиллар бошида яратилган поэмалардаги лиризмдан фарқ қилади. У, чуқур руҳий кечинма, эхтиросли ҳис-туйғу, ўйлар ўрнини теран фалсафий фикрлар билан йўғрилганида кўринади. Бу, биринчидан, Асқад Мухторнинг фикрлаш йўсини ва дунёқараши, бир сўз билан айтганда, индивидуал услуби билан боғлиқ бўлса, иккинчидан, 60-йилларнинг охири ва 70-80-йилларда ва умуман, кейинги йиллар бадиий-эстетик тафаккур такомиллида, адабий қаятда кучайган фалсафийлик майли билан боғлиқ ходисадир. Чунончи, Рустам авахтага тушиб қолади. Шу жойда у етти ёт бегона, бир умр кўрмаган, лекин маслакдош Рафиқ билан танишади:

Гох нурланди кўзлар, гох ёшланди,
Бу юрак дардидан баҳс эди асли.
Унсиз суҳбатлари шундай бошланди.
Бу етти иқлимни бирлаштирган ном
Икки қитъадони сирлаштирмасми!
Инсон керак инсон боласига,
Инсон нигоҳими ё тонг нурлари?
Оғрикни қисди у тиш орасига,
Тирноқ осларига игна киргандек,
Кирт-кирт узилгандек жон томирлари...

Ушбу этюдда фалсафий ўйлар, чуқур ички кечинмалар эпиктасвир билан ўрин алмашинади ва бир-бирига чирмашиб кетади.

"Мангуликкадахлдор"даги эпик асоснинг ўзига хослиги шундаки, ҳаёт материаллини тақдим қилиш принципи "муаллиф" ихтиёрига юклатилган, унинг мазмуни эса лирик қаҳрамоннинг кечинмалари ва ўйларида очилади. У фикр ва туйғуларнинг ривожланиш мантикига бўйсундирилган. Мшти этюдларнинг ҳар бирида турлича кўринган лирик ва эпик

асоснинг органик уйғунлашиб кетиши, ўзига хос синтези поэманинг жанр хусусиятини ҳам белгилайди. Умуман, "синтез" тушунчасининг маъноси, баъзи мақолаларда аитилганидек, лирик ва эпик асоснинг "шалоладек қуйилиши", "бир оқимни ташкил этиши" қабилида қўлланилгандек оддий бир нарса эмас. У ўқувчининг кўзи ўнгида кечгувчи мураккаб жараёндир. Икки асоснинг бирлиги поэма жанр қурилишларининг ўзаро алоқасида, бир-бирининг табиатига қушилиб кетиши тарзида намоён бўлади. Чунончи, автор монологдаги лирик туйғудан кейин ("Ташналик" этюдида) ҳолатга сингдирилган сюжет занжири келади (у мазкур ҳолатни поэтик исбот этувчи бадиий деталь вазифасини ҳам ўтайди), унинг замирида ҳам туйғулар талқини мавжуд. Хуллас, лирик ва эпик асоснинг мураккаб бирлиги ўз-ўзидан юзага келмасдан, кўпинча характер табиатини психологик жихатдан бўрттирувчи драматик ядрони ҳам ўз қалбига сингдирган бўлади.

МУНДАРИЖА

Асқад Мухтор поэтикасида тун тимсоллари.....	3
Тунлари ҳам гуллар ёруғлик.....	15
Фалсафий лирикада тимсол.....	29
Шеър - фикрнинггули.....	37
Бадий тафаккур табиати ва индивидуал услуб кирралари.....	56

Адабий-бадий нашр

Нўъмон Раҳимжонов

АСҚАД МУХТОР ПОЭТИКАСИ

Рисола

Мухаррир М. Ёўлдошева

Мусаввир А. Бобров

Бадий муҳаррир Ю. Габзалилов

Техник муҳаррир Т.Смирнова

Мусаххих М. Насриддинова

Компьютерда саҳифаловчилар С. Раҳмедова, З. Аҳмедова

ИБ №4118

Босишга 12.12.2002 йда рухсат этилди. Бичими 84x108/32. Тайме гарнитура. Офсет босма. 3,78 шартли босма тобок. 3,8 нашр босма тобоғи. Жами 1000 нусха. 4 рақамли буюртма. 4-2002 рақамли шартнома. Бахоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент, 700129, Навоии кўчаси, 30 // 700128, Тошкент, У.Юсупов кўчаси, 86.